

BIBLIOTEKA
SHTETIT

834-32

A 58

MURAT ALIAJ

KARROCA

- NOVELE -

891.983-32

814-32

158

MURAT ALIAJ

KARROCA

(Novelë)

Handwritten signature

BIBLIOTEKA E SHTETIT
GJYRKASTER

63

SHTËPIA BOTUESE «NAIM FRASHËRI»

Redaktor: Sokol Jakova
Kopertina nga: Svetllana Strazimiri

Tirazhi 6.000 kopje   Format 70 x 100/32   Stash: 2204 - 72

Shtyp. NISH. Shtypshkronjave «8 NËNTORI» — Tiranë, 1973

I.

Xha Fotua ishte ulur në mes të shkallëve dhe po vështronte karrocën. Freri me pajimet e tjera kishin shkarë nga varsja e murit dhe kishin rënë përtokë. Ai i shikonte dhe s'i bënte zemra të luan-te nga vendi.

Kopshti i vogël, që ndodhej përpara shtëpisë, shkëlqente nga pastërtia. Gjethet dhe degët e tha-ta ishin mbledhur me kujdes në një qoshe. Pemët e vogla, që ishin mbjellë disa vjet më pa-rë rreth kopshtit, kishin lidhur kokrra. Çdo gjë dukej e bukur. I shihte të gjitha me radhë xha Fotua, por asgjë nuk mund t'ja mbushte atë bosh-llëk, që e bënte të mendohej gjatë. Kishte rënë në hall me atë karrocë, që rrinte e fshehur aty, pranë murit të kopshtit. . .

Atë ditë xha Fotua i kishte matur rrugët e qytetit me hap më mirë se gjeometrat. Karrocat që ndesh-te në rrugë e sipër, i shikonte me po atë kujdes, si shikon klienti mallin që do të blejë, derisa i zhdukeshin nga sytë. Ai nuk kishte ndër mend të blente karrocë, bile do të ishte fitore sikur të gjente një myshteri për ta hequr qafe

atë gërdallë, që, me sa dukej, do t'i kalbeshin dërrasat atje nën hijen e murit të kopshtit, ku shkundte pareshtur gjethe të verdha një kumbull, që çdo vit i krimbte kokrrat. Para tij kalonin aq shumë karroca, sa nuk mund t'i ndiqte të gjitha. Xha Fotua ecte ngadalë trotuarit dhe të gjitha karrocet i shihte me të njëjtin sy.

Sa herë që kthehej në shtëpi pas këtyre shetitjeve të mërzitshme, xha Fotua ju afrohej të dy kuajve, i kapte për jelesh dhe, pasi i përkëdhelte një copë herë, niste të qante hallin me ta:

— Hë, si thoni ju, kur do të na bëhet mbarë të shetisim përsëri qytetit?

Por kuajt, që kishin kohë pa u mbërthyer në karrocë, tundnin kokën fort, sikur të mos jua kishte qejfi ato përkëdhelje. Me sa dukej, ju pëlqente më tepër rehatia.

— Hë... S'ju pëlqen, ë? — shfrynte pastaj gjithë inat xha Fotua. — E di unë pse ma tundni kështu kokën ju; veç dijeni se, po dolëm, shkumë kam për t'ju nxjerrë. Kafshë mosmirënjohëse!..

Pastaj futej në kuzhinë, ulej në minderin pranë sobës dhe mbushte me duhan çibukun e madh, që i ishin djegur anët nga nxehtësia. Për karrocën nuk kishte biseduar me asnjeri, se e dinte që askush nuk mund të thoshte ndonjë gjë të re, veç atyre që i kishte dëgjuar me dhjetëra herë. Vetëm e bija çoku i binte në qafë nganjëherë si me shaka. Megjithatë, çdo gjë kalonte si pa u vënë re dhe xha Fotua, duke ndjekur shtëllungat e dendura të tymit, që ngriheshin lart nga çibuku, mendonte se ç'do të bënte të nesërmen.

Kohët e fundit xha Fotua kishte ndryshuar shumë. Në shtëpi çdo gjë i dukej e vrazhdë dhe e mërzitshme. Zbatua po vazhdonte aq gjatë, sa ai po e humbiste durimin. Kishte qejf të takonte ndonjë nga shokët e dikurshëm, të bisedonte e të qante hallet me të, por, si për çudi, nuk i kishte dalë asnjëri përpara. Kështu që atij i mbetej vetëm të qante hallet me vete dhe të grindej me fëmijët, sa herë që e bezdisnin. I biri, i cili vazhdonte shkollën, çdo ditë endej sa andej-këtej me ndonjë libër në xhëp, si për t'u gjendur në punë. Xha Fotos se si i vinte kur e shihte tek endesh kot pa punë. Le të tjerat, por kishte dhe gojë e thoshte se ishte i zënë deri në grykë me mësime. E shoqja, s'dinte gjë tjetër, veç të ankohej gjithmonë nga ajo e shkretë reumatizëm që nuk harronte t'i dërgonte nganjëherë ndonjë krizë të fortë. Më tepër nga të gjithë e mërziste e bija me atë radio, që e hapte pothuaj çdo mbrëmje. E ku ishte ai për muzikë ato ditë! Por ja që askush nuk donte t'ja dinte. Në atë shtëpi çdo gjë kalonte e qetë, si disa kohë më parë, edhe pse xha Fotos i dukej sikur përpara tij kishte vërshuar një det plot dallgë, në të cilin e kishte vështirë të mbahej diku për të shpëtuar veten...

— Hej, baba, ç'ke që ke humbur kaq thellë në mendime? — e pyeti i biri tek po dilte nga shtëpia.

— Ik, mor zullap, se s'janë për ty këto punë, — ja priti xha Fotua tërë inat.

Pasi u largua ai, u hap përsëri dera e kuzhinës prej nga doli Zana. Fytyra e menduar e të atit i bëri përshtypje.

— Ç'ke kështu, baba? — e pyeti.

Xha Fotua nuk ju përgjegj, veçse u ngrit nga vendi dhe bëri të hynte në kuzhinë.

— Baba, — e ndali Zana, — më duket sikur diçka nuk të vete mirë, përse s'na thua të të ndihmojmë.

— Gjepura, bijë, gjepura!

— Nuk më duken gjepura, baba! Mos është puna e karrocës që të bën kaq të menduar?

Xha Foton sikur e shpuan me gjilpëra kur dëgjoji fjalën «karrocë». E shikonte të bijën me sy dhe nuk dinte si ta kuptonte shqetësimin e saj. Ç'ishin këto rrufe të papritura që po i vinin prej të bijve!

— Po mirë, moj bijë, po ti pse ma zë në gojë karrocën?

— Ta zë, baba, se ja kam shumë frikën. Kjo karrocë do të na sjellë telashe të mëdha më vonë.

— E nga e more vesh ti këtë?

— Kjo gjë duket, baba. Po të ishte puna jote në vijë, karroca nuk do kishte mbetur aty, në hije të kumbullës.

— Këtë mos ma thuaj më, Zana. More vesh? Nuk dua të dëgjoj më. Ik tani në punën tënde.

Zana nuk mendoi se i ati do t'ja priste aq shkurt. Deshte ta niste përsëri diskutimin me të, por ai s'pritti më. Hyri në kuzhinë për të mbushur çibukun me duhan. Zana mbeti vetëm aty, në mes të shkallëve, duke shikuar karrocën. Se si i vinte kur e shihte aty, nën hijen e kumbullës! Karroca ishte e vetmja gjë që e mbante xha Foton të lidhur aq ngushtë me të kaluarën. Në zemrën e të atit duhej hyrë qetë, fare qetë, pa cënuar këtu dashurinë që ai kishte për të. Ndaj Zana vriste

mendjen se si mund ta bënte këtë. Nuk ishte aq e thjeshtë, por ishte e domosdoshme.

Rrugën për në uzinë ajo pothuaj nuk e ndjeu fare, jo se autobuzi ecte shpejt, por sepse mendja nuk i hiqej nga fytyra e menduar e të atit. Nuk i besohej kurrë që dashuria e tij për karrocën të ishte aq e madhe, megjithëse mendja i thoshte se në këtë dashuri kishte më tepër kapriçio sesa ndjenjë. Vetëm kur zbriti në stacion dhe ndjeu t'i vrasë veshin zhurma e fortë që bëhej në repartet e uzinës, e pa të domosdoshme të shkëputej nga ato që mendonte rrugës e që i sillnin aq shumë shqetësime. Sheshi përpara portave të mëdha të uzinës ushtoi nga zërat e fortë të punëtorëve, që sa kishin zbritur nga autobuzi. Ajo nxitoi hapin dhe, ashtu e vetmuar siç ishte nisur nga shtëpia, u drejtua për në repart. As vetë nuk po e kuptonte pse ja kishte qejfi aq shumë vetminë në ato çaste. Ndoshta sepse kështu bisedonte më lirshëm me veten.

Befas një zë e thirri nga prapa. S'i ndahej që s'i ndahej dhe ky Iliri. Zana ngadalësoi hapin për ta pritur. E dinte se ai do të niste me ato shakatë e tij të zakonshme dhe ajo do të mërzitej e s'do ta dëgjonte dot. Zana gjithmonë qëndronte serioze përpara shakave të Ilirit, aq sa i dukej sikur e kishte tepruar. Ajo e dinte mirë se Iliri nuk kishte djallëzi në shakatë e tij, por asaj nuk i pëlqenin ato.

— Si shumë hollë paske ardhur sot. Netët e pranverës janë ende të freskëta, — e ngacmoi Iliri. — Tani në pranverë mund të të ngjitet një

rrufë e thatë. Po të jesh kurioze të dish më tepër për rrufën, jam gati të të tregoj shkurtimisht shenjat nga e dallojmë se është rrufë me burim ftohje dhe jo grip.

— Për këtë mos u mundo, Ilir, pasi mbrëmë foli doktori në radio një orë të tërë.

— Jo, më vjen shumë keq, Zana! Unë nuk e quaj mundim po të të përsëris edhe një herë ato që tha doktori mbrëmë në radio.

— Ilir, këshillat e tua duhen regjistruar në një blok, që të mos venë dëm.

— Unë ta kam thënë prej kohësh këtë. Megjithatë jam i kënaqur që më së fundi e ndjeve frikën e rrufës.

Sakaq arritën në repart.

Orët e para Zana i kaloi mirë. Më vonë u dukën lëvizjet e para të presionit të pompës. Zana thirri menjëherë në telefon Ilirin. S'vanoi shumë dhe ai, me dy çelësa në xhep, u gjend pranë pompës që kishte difekt.

— Hë, Zana, ç'ka për «urgjencën»?

— Ja, shihe. Presioni lëviz shumë. kurse sasia e lëndës ka rënje.

— Ka kohë kështu?

Zana vuri buzën në gaz se ju kujtua doktori që, para çdo vizite, të bën këtë pyetje: «Sa kohë ke që je sëmurë?»

— Sa kohë ka, po të pyes? — nguli këmbë Iliri.

— Unë tani e vura re. Edhe Kosta, që më dorëzoi turnin, nuk më tha gjë për të.

— Atëhere s'do të ketë gjë me rëndësi.

Zana prapë qeshi.

— Çudi me ty, Ilir. Rrufën je në gjendje ta dallosh pa shumë mundime, kurse difektin e pompës. . .

— Pse difekt do të ketë, thua ti?

— Po çfarë tjetër?

— Ja, ta shohim.

Iliri nxori nga xhepi dy çelësat dhe po bëhej gati të kontrollonte një herë filtrin. Zana vuri në punë pompën rezervë, kurse e para dalëngadalë humbi xhirot. Iliri liroi me radhë bullonat e filtrit. Zana u përkul mbi tub dhe nisi ta ndihmonte. Kur i hoqën të katër bullonat, stërkalat e nxehta të ujit, që shpërtheu me presion nga anët e fllanxhës, shpërkatën fytyrat e tyre. Zana veshi shpejt e shpejt dorashkat prej asbesti dhe nxori filtrin nga tubacioni. Në rrjetën e filtrit u dukën disa fije të zeza, të përziera me kokrriza të vogla rëre. Iliri e mori në dorë rrjetën dhe nisi të provonte fijen. Ishin mjaft të dobëta.

— Ja, Zana, a mund të quhet difekt edhe ky bllokim?

Zana po shikonte me vëmendje rrjetën.

— Çudi, Ilir! Filtri para dy ditësh është pastruar, kurse sot shiko sa paska zënë!

— Kjo s'do të thotë gjë.

Iliri hapi një ventil ajri dhe nisi të pastronte rrjetën e bllokuar, kurse Zana kishte marrë filtrin dhe po e lante me vajguri tek një bidon me anë të shtrembëruara. Pasi i pastruan mirë e mirë, i futën përsëri mes fllanxhave dhe vendosën bullonat. Iliri e përdorte shpejt çelësin kur shtrëngonte dadot e, megjithëse shpeshherë gishtrinjtë i godisnin në metal, nuk donte t'ja dinte.

Kur filtri i pompës mbaroi së montuari, Zana e vuri përsëri në punë pompën. Kurse Iliri futi celësat në xhep dhe u largua.

Zana bëri edhe një kontroll të imët në gjithë repartin dhe kur çdo gjë e pa në vendin e vet, mori frymë e lehtësuar. E kënaqur hodhi sytë andej nga kolona e mesme e repartit, ku varej ora elektrike. Nuk i besoi orës, ndaj ju afrua më tepër për ta parë më mirë. Sa shpejt që kishte ikur koha! Edhe pak minuta kishin mbetur nga dorëzimi i turnit. Asaj ngaherë kështu i kalonte turni, se kurrë nuk rrinte pa i gjetur vetes ndonjë punë në dobi të repartit.

Nga larg çanë errësirën prozhektorët e fortë të autobuzit i cili sillte punëtorët që do të ndërronin turnet. Zana u fut në barakën e veglave të reparatit dhe mendja i vajti menjëherë tek Kujtimi, që mund ta priste tek porta e uzinës. Po sikur të mos kishte ardhur?! . Jo, jo, kjo ishte e pamundur. Ai gjithmonë e kishte mbajtur fjalën.

Zanës ende nuk i kishte dalë gjumi. Rreth shtratit të saj vërtitej nënë Meremja, një grua me trup të hollë, shëndetligë e me një barrë thijnash në kokë.

— Lëre të flerë, ç'ke me të, — i tha xha Fotua duke rufisur kafënë e nxehtë.

— Po më bëhet vonë për në punë. Desha t'i lija disa porosi, se ajo gjithë ditën në shtëpi do të jetë sot.

— Nuk u mbaruan një herë edhe këto porosi-

të e tua xhanëm. Lëre, moj, vajzën të flerë, se ka punuar gjithë natën.

E shoqja s'dinte si t'ja bënte.

— Atëhere unë po t'i lë ty që t'ja thuash Zanës.

— Ky është mendim i mirë. Ngarko karrocën me to, që së paku të më vejë dita mbarë.

— Ohu, ti gjithmonë tallesh!

— Mirë, mirë, por vajzën mos e zgjo, se është pa gjumë.

— Kur erdhi mbrëmë?

— Vonë. Shumë vonë. Nuk e di sa mund të ketë qenë ora, veçse e ndjeva kur hapi derën.

Bisedën e tyre e ndërpreu Zana, e cila u hodh menjëherë nga shtrati dhe veshi pantallonat e punës. Sytë i kishte të enjtur, ngaqë nuk i kishte bërë as katër orë gjumë. Por kjo nuk ishte ndonjë gjë e re për të. Netët e fundit nuk mbante mend të kishte fjetur më tepër. Nga biseda e prindërve kishte dëgjuar vetëm disa fjalë të shkëputura.

— Po ti, pse u ngrite, moj Zanë? — i tha xha Fotua.

— Boll fjeta.

— Unë, moj bijë, nuk e marr vesh këtë punën tënde, — nisi të shfrynte d'ufin e ëma. — Nuk u ktheve një herë në kohën e duhur.

«Eh, moj mama, sikur ta dije ti se si është puna!»

Zana vështroi me dashuri thinjat e s'ëmës dhe i buzëqeshi. Ndoshta ishte ende shpejt për t'i thënë të vërtetën.

— Ohu edhe ti, mama, bëhesh merak, sikur unë

jam fëmijë. Sa herë të kam thënë se shokët i bëjnë edhe dy turne bashkë. Kurse unë nuk mund të rri dot një orë më vonë, se mamaja bëhet merak e pastaj del të alarmojë dynjanë.

— Eh, moj bijë! Kur të bëhesh ti, siç jam unë sot, do ta kuptosh se sa i rëndë është kthimi i vajzës natën në shtëpi.

Zana qeshi dhe doli në oborr. Koha ishte qelq. Te kumbulla në qoshe të kopshtit ishin fshehur mes gjetheve dy harabelë, që, sa panë Zanën t'i afrohej kumbullës, u trembën dhe fluturuan mbi një pemë tjetër.

«Ja, një natë më parë kështu isha dhe unë, — mendoj Zana duke ndjekur me vështrim harabelat e trembur. — Në vend të krahëve kisha lumturinë».

Mbrëmë, pas dorëzimit të turnit, e kishte takuar Kujtimin tek porta e uzinës. Ajo e dinte se do të vinte patjetër. Atë natë atyre ju dukej vetja sikur ishin dy shkëndija të ndezura të të njëjtit zjarr.

Zana deshi të sillte ndër mend çdo çast të mbrëmjes së kaluar, por u hap dera e korridorit dhe u duk koka e thinjur e nënës.

— Po tani përse e humbet kohën kot, moj Zanë! A nuk e sheh se mua po më bëhet vonë?

— Erdha, mama!

Ajo lau sytë me nxitim dhe hyri në kuzhinë. E ëma i la disa porosi mbi punët që kishte për të kryer gjatë ditës, dhe u largua.

Xha Fotua thithte pareshtur llullën aty pranë sobës dhe nuk fliste. Edhe atë mëngjez nuk ishte në formë. Në atë shtëpi xha Fotua ishte i vetmi

njeri që nuk çante kokën për orarin, megjithëse shpesh dilte shpejt, se nuk e duronte dot vetminë e shtëpisë. Rrinte ashtu i heshtur mbi minder dhe herë pas here i fuste nga një dru sobës. Atë mëngjez nuk kishte futur asgjë në gojë veç një kafeje shqeto që ja bëri e shoqja qysh kur ishte ngritur, prandaj gojën e ndjente ende të hidhur. Këto kohët e fundit çdo gjë po i shkonte ters. Punë për të kaluar ditën po gjente shumë pak. Bar për kuaj nuk kishte gjetur ende dhe kjo e shqetësonte së tepërmi, sepse ajo pak tagji që kishte ruajtur prej kohësh, po i mbarohej. Lëri të tjerat, por edhe fëmijët nuk po e linin rehat: «I iku koha këtij zanati!» i thoshte e bija sa herë që bisedonin bashkë. Kurse i biri, që me sa duket kishte më tepër hallin e vet, e pyeste çdo natë i shqetësuar:

— Baba, kur do të futesh edhe ti në punë shteti si gjithë të tjerët? Shokët çdo ditë më ngacmojnë. E ç'fitojmë me atë gërdallë të plakur më shumë se të tjerët?

Por ai nuk i kishte dëgjuar kurrë fëmijët, duke menduar se ata e shihnin jetën njësoj si lodrat. Vetëm kohët e fundit po bindej xha Fotua se edhe ata kishin një farë të drejte. Zanati po e linte në baltë dhe pas çdo ditë më tepër mblidheshin rripat. Goditjen më të madhe xha Fotua e ndje kur mori vesh se Kujtimi, ai karrocieri zeshkan, që s'kishte veç disa muaj që punonte me ta, u kishte bërë thirrje shokëve që të hynin në shërbim të komunales me gjithë karrocet private. Ky ishte vetëm fillimi, por puna u bë e padurueshme, kur shumë prej shokëve s'po dukeshin më në atë rrugë. E kishte marrë malli t'i shihte edhe një herë shokët

të mbledhur ashtu si dikur, në atë barakën e nxirë nga tymi i qymyrit, që kishte mbetur e vetme në anë të rrugës, pranë sheshit të madh të druve...

— Ç'do të të sjell për të ngrënë, baba? — e pyeti Zana.

— Asgjë!

Xha Fotua u ngrit. Ndezi çibukun në sobë dhe bëri të dalë. Kur arriti tek dera, u kujtua për diçka dhe ju drejtua së bijës:

— Zanë, nuk dihet në vij për drekë, ndaj mos u bëni merak.

— Do të shkosh gjëkund kështu?

— Më ka thirrur një mik.

Xha Fotua mbathi këpucët dhe doli në rrugë. Zana e përcolli gjer në korridor dhe u kthye prapë në kuzhinë për të kryer porositë e s'ëmës.

2

Xha Fotua ndezi lullën. I megjulloi me tym duhani sytë, pastaj kryqëzoi duart nga prapa dhe bëri tutje. Ç'është e vërteta kujtimet e së kaluarës kishin nisur ta mundonin tepër. Përditë i dilnin përpara, përditë ndërronin formë, aq sa xha Fotua nuk dinte më të ndante kufirin midis ëndërrave të frikshme dhe kujtimeve të së kaluarës. Xha Fotua donte ta ndjente veten larg tyre, qofshin ëndërra apo kujtime. Për të edhe ëndërrat kishin nisur të bëheshin të trishtuara. Me shokët kishte kohë që nuk ishte takuar. Dëshira e tij ishte t'i shihte një

herë si ishin, t'i pyeste se si do të vinte më tej puna e karrocave.

Duke ecur, xha Foton e çuan këmbët te baraka e Llazos, pranë sheshit të druve. Ai pa e hedhur ende hendekun që e nxirrte nga ana tjetër e rrugës, vështroi sheshin ku tek-tuk dukeshin disa pellgje me ujë, që ishin krijuar qysh prej shirave të fundit. Në shesh kishte njerëz. Xha Fotos i erdhi keq për një djalë që mundohej t'i transportonte drutë me një karrocë të vogël dore. Ku kishte arritur puna! Po pse mbahet metër kubi me karrocë dore? Komunalja kishte vënë në shërbim të njerëzve karroca me dy kuaj, por ato ishin pak dhe nuk kishin ku të shkonin më parë.

«Kësaj i thonë t'ju presësh të dy duart njerëzve», pëshpëriti me pikëllim xha Fotua. Kaloi nëpër dërrasën e ngushtë që ishte vendosur mbi hendek dhe hyri drejt e në bufenë e Llazos. Era e këndshme e sanduqeve që piqeshin në skarë, i ngacmoi hundën. Llazia nuk kishte punë dhe ashtu i mbështetur mbi banak dëgjonte dy klientë që grindeshin aty pranë tavolinës së fundit. Xha Fotua e ktheu një herë kokën anej. Mersinin e njohu lehtë, kurse ai tjetri nuk po i binte ndër mend, megjithëse i dukej si fytyrë e parë.

— Po ku je, more xha Foto, se na humbe fare! — i tha Llazia kur e pa që po i afrohej banakut.

— Ç'e pyet punën tonë, ore Llazo. Jemi mësuar si zhabat në këtë gjol dhe s'notojmë dot në ujëra të tjera. Ç'e pyet, more Llazo, ç'e pyet. Po ti si i ke punët?

— Edhe mua ka nisur të më habitë një gjë.

Bufenë time kanë filluar ta preferojnë dëndur grin-davecët. Bredhin nga ju hanë këmbët dhe, kur vijnë këtu, ja kërcasin sherrit.

— Po ç'dreqin kanë lanetërit?

— Po hë de, ç'kanë! Vras mendjen dhe unë, po ke parë ti që s'më thonë gjë.

— Ore, po ju rrihni ujë në havan, — u dëgjua zëri i fortë i Mersinit andej nga qoshja. — Pse, lodra fëmijësh janë këto punë që të bëhen kaq lehtë? — ju drejtua ai bashkëbiseduesit.

Ai tjetri fliste me zë të ulët dhe dukej si më i përmbajtur.

— Ky që qenka mpleksur me Mersinin, do jetë nga ata të komunales, — shprehu dyshimin xha Fotua.

— E ku ta dish se ç'është. Unë për herë të parë e shikoj të shkelë këtu në bufe.

Xha Fotua u mendua një copë herë duke mos ja shqitur vështrimin Mersinit, që vazhdonte të fliste i revoltuar pastaj u kthye nga banaku dhe ju drejtua Llazos.

— Mbushmë një konjak, o Llazo! — Kështu e kanë këto punë. Ata budallenjtë që të duken të mërziur, përsëri këtu do t'i futin hundët. Ke për të parë po nuk ndodhi me të vërtetë kështu. Nuk kanë ku të venë tjetër.

Xha Fotua e përgjysmoi gotën që i vuri përpara Llazia, pastaj nisi të mbushte çibukun me duhan.

— Nganjëherë çuditëm me ty, Llazo, — ju drejtua banakierit, por këtë radhë më shtruar. — Kaluam kaq ditë bashkë, a derëzi, dhe s'na i mësove që s'na i mësove huqet.

— Epo ç't'i bësh, o xha Foto, njerëzit nuk janë të gjithë njëloj, — ja priti Llazua me buzë në gaz.

Xha Fotua u afrua nga ata të dy që grindeshin.

— Ore, më falni, se s'më durohet më mua, por këtë shokun nuk e kam parë këtyre anëve ndonjëherë, — ndërhyri xha Fotua.

— Është nga ata të komitetit, xha Foto, — ju përgjegj Mersini.

Xha Fotua e shikoi nga koka deri te këmbët dhe nuk ju duk aq i vrazhdë, sa ai që e kishte thirrur në zyrë para disa kohësh. Meqenëse erdhi rasti, xha Fotua nuk e la pa ja thënë me gojën e tij disa fjalë.

U njoh me atë dhe ja krisi ashtu pleqërishte, siç i erdhi për mbarë:

— More mua do më falësh po rashë në gjynah, se edhe i shkuar jam nga mesha, por më duket se nuk keni bërë mirë që i përzutë karrocën private. Të paktën t'ju kishte ardhur keq për miletin që po mundohet me karroca dore.

— Edhe kjo punë do të rregullohet, xhaxho. Tani është fillimi dhe njerëzit vërtet që do të vuajnë ca, së shpejti do të rregullohet, ama. Janë marrë masa.

— Mua nuk di pse më kujtohen goricat, kur më flet për këto masa, — ndërhyri Mersini.

— Ti, Mersin, e ke gabim që flet kështu, në qoftë se ka të meta, kjo do të thotë se duhet të bëjmë më tepër. Si thua ti, xhaxho?

— Ore, po për të thënë edhe unë ashtu them,

57243

63.

xhanëm, po mua më duket se nuk bëtë mirë që i përzutë kaq shpejt karrocierët. Le t'i rregullonin një herë punët brenda për brenda, pastaj kishit kohë t'i përzinit. Po ju me sa duket i keni të dobët ata hesapçinjtë

Shoku i komitetit bëri buzën në gaz, por si duket u pendua dhe menjëherë u bë serioz. Ndoshta mendoi se karrocierët nuk mund t'i kuptojnë buzëqeshjet e njerëzve. Xha Fotua thithi llullën dhe bëri sikur nuk e vuri re buzëqeshjen e tij.

— E kështu, mor djalë, kështu, — vazhdoi xha Fotua, — nuk keni bërë mirë që jeni nxituar.

— Unë nuk e kuptoj përse ju është mbushur mendja se jemi nxituar. Kaluan kaq vite që ju bëtë si ju desh qejfi. — Pastaj shoku i komitetit mori një herë frymë thellë. — Nejse, për ju do të ishte më mirë t'ju linin si dikur. Pa kujtoni një herë, more shokë, bataçillëqet e karrocierëve privatë. Popullit i duhet shëroyer drejt. Ai s'do dallavere.

— Kështu si po i shërbeni ju, — ndërhyri Mer-sini. — Shkurti po jua skuq majën e hundës njerëzve.

Shoku i komitetit u nxeh dhe ju kthye Mer-sinit:

— Ti nuk ke si të flasësh ndryshe. Por kjo s'na prish shumë punë. Ju do t'i shihni vetë se si karrocet tona dc t'i përmbushin nevojat e popullit, shumë herë më mirë se sa tuajat. Shikojini, shikojini, — dhe tregoi me dorë nga dritarja. — Ajo karrocë mban sipër tri lata dru. Furnizon njëkohësisht tre qytetarë. Po pse se bënit ju më parë këtë punë? Flisni, pse s'e bënit?

— Këto janë metoda pune, — tha Mersini. — Atij, po t'i ngordhi kali merr tjetër, kurse unë këtë kam.

Shoku i komitetit qeshi i kënaqur. Edhe ata e shihnin epërsinë e karrocave të komunales. Ndaj nuk desh ta zgjaste më tej. Kishte ardhur në shesh për të parë me sytë e tij se si i shërbehej popullit. Ndoshta nuk bëri keq që u ndesh edhe me ata të dy. Le ta shihnin vetë se çfarë pune bënin ata përpara asaj të komunales. Shtrëngoi dosjen nën sqetull dhe doli nga dera e barakës

Xha Fotua vështroi Mersinin në sy.

— Unë nuk e mora vesh për çfarë na përrallisi ky!

— Se mos mora vesh unë! Të njëjzat gjëra që të tha ty për disa çaste, më tha edhe mua për orë të tëra,

Xha Fotua tundi një herë kokën. Pastaj mori gotën e përgjysmuar që kishte lënë mbi banak dhe e ktheu me fund.

3.

Nuk e kisha menduar kurrë më parë se bota e vogël e karrocierëve do të më bëhej kaq shpejt e neveritshme. Atë ditë që babai më dorëzoi karrocën, më tha: «Kujtim, kjo është jeta jote. Po të dish ta mbash, do të të mbajë. Të tjerat s'kanë ç'të duhen». Me këto fjalë m'u duk se i përmbiodhi

të gjitha bashkë, si gëzimet dhe hidhërimet. Dhe ndoshta nuk e kishte keq. Të tjerat nuk duhej të m'i thoshte ai. Do t'i besoja më tepër pasi t'i shihja në jetë me sytë e mi. Dhe unë vërtet i pashë, koha m'i tregoi të gjitha, që të mos më mundonte më vonë për t'ju shtuar kujtimeve tegel nga pas.

— Po, pr. kështu ndodhi!.

... Atë mbrëmje shiu derdhej si çezmë nga ullukët. Në sheshin e druve kishin mbetur vetëm karrocet e shpërndara andej-këtej, ashtu siç ishin ndodhur përpara se të zinte shiu. Disa kishin mbetur të ngarkuara me dru, aty në anë të rrugës, kurse të tjerat ishin zhytur mes pellgjeve, nga ku nuk mund të dilnin lehtë.

Në bufe nuk dëgjohej më zëri i trashë i banakierit, që përsëriste fjalët: «Birra u mbarua!» sepse biseda e ngrohtë, që kishte shpërthyer, mund të vazhdonte edhe pa birrë.

Xha Fotua, Nexhua e Mersini kishin mbështetur brrylet në tavolinën pranë dritares dhe sytë i mbanin në sheshin e mbushur plot pellgje. Shiu që kullonte nga strehët e barakës, krijonte përpara tyre një perde të mjegulluar, e cila nuk i lejonte të shihnin qartë atë panoramë dimërore. Në rrugën që kalonte mes sheshit, nuk kishte asnjë lëvizje. Dera e bufesë qëndronte e mbyllur, sepse ata që ndodheshin brenda pranonin më mirë avullin e ngrohtë të qofteve që piqeshin në skarë, sesa atë erë të fortë që frynte nga jashtë e që të shponte tej për tej. Ajo hapej vetëm ndonjëherë në të rralle, kur brenda futej me rrëmbim ndonjë karrocier i qullur prej kokës deri në fund të këmbëve.

Pastaj tre shokët ja kishin shtruar me birrë e biseda ju kishte ecur aq lirshëm, sa që ata nuk i kishin vënë re fare rrobat e thara në trup. E megjithatë, nga baraka askush nuk dilte. Se vërtet breshëri pati pushuar, por era që frynte me suferinë, mund ta kthente atë për së dyti.

— Shiko këtej nga sheshi, Mersin! — i tha Nexhua.

— E ç'të shikoj andej. Shiun që s'ka ndër mend të pushojë, apo kuajt që i kanë varur kokat si të ngordhur?

— Jo, jo. Shiko atë karrocën.

Dhe Mersini ktheu kokën, por, kur pa kamzhikët e shpeshtë tek përplaseshin mbi shpinën e kalit, u habit dhe fshiu xhamin e djersitur për të parë më mirë. Kush ishte ai i pashpirtë, që i mündonte aq shumë kuajt në mes të baltës?

— Unë nuk e dalloj dot, — i tha Mersini Nexhos duke ngritur supet përtpjetë.

— Edhe unë nuk e dalloj dot. Veçse ai ka që qëpari që po mundohet të nxjerrë karrocën nga balta. Edhe pak e kali do t'i rrëzojë turinjtë në baltë.

Të dy shihnin veç andej dhe ju vinte keq për kalin që nuk mund të luante dot nga balta rrotat e karrocës. Shiu ishte bërë litar dhe as që kishte ndër mend të pushonte. Karrocieri që mezi kishte mundur të vinte deri aty, deshte t'i fliste kalit për të ecur vetëm tre metra më tej. Të paktën sa t'ju afrohej stivave të druve. Por rrotat ishin zhytur në një gropë dhe s'tundeshin, megjithë forcën e kalit që tërhiqte pareshtur.

Për ata që e shikonin karrocierin prej barakës, ai ishte vetëm një i pashpirtë, që s'ja dinte vlerën kalit. E zuri shiu në baltë, le ta linte karrocën në vend ashtu siç e kishin lënë të tjerët. Pas shiut kuajt mund ta nxirrnin lehtë karrocën nga balta. Kurse ai mundohej ta nixrte mes atij rrebeshi. Ç'pykë!...

Vetëm kur u bind se kali turfullonte atje, në mes të baltës, e nuk e bënte dot një hap më tej, karrocieri filloi të ecë nëpër ujë dhe me kokë të ulur e me hap të ngadaltë po u afrohej stivave të druve. Nexhua me Mersinin e shikonin pas xhamit atë të krisur që s'dinte të manovronte as për të shpëtuar kokën e tij, dhe pëshpërisnin:

— Dy gjëra ka në këtë mes. Ose ja ka frikën rrebeshit, ose e kanë lënë fuqitë e s'ka ç'bën më.

Kur karrocieri arriti tek stivat, u mbështet pas tyre dhe s'lëvizi më. Pastaj eci përsëri dhe përsëri u ndal. Ata që e shihnin, nuk mund të dallonin dot se ç'bënte karrocieri në ato ndalesa të shpeshta, pasi xhamat visheshin menjëherë me avull, kurse shiu i dendur kishte krijuar mjegull.

Unë që gjer atëhere kisha qendruar thjesht si soditës, hapa derën dhe nxitova mes shiut. Karrocieri kishte mbetur tek stivat dhe dukej sikur rehatinë e tij e gjente duke qëndruar ashtu kokulur mes shiut që s'reshtej së derdhuri. Ju afrova dhe e kapa për mjekre karrocierin. Në atë kokë të qullur që ngrita përpjetë, njoha fytyrën e shokut tim, Lavos. E përfshiva për beli dhe së bashku me të eca drejt barakës. Kështu arrita deri tek dera. E shtyva atë fort dhe, si u futa brenda, i mbështeta

shpatullat pas murit. Avulli i nxehtë i barakës e gjallëroi menjëherë Lavon që s'mundi të bënte dot më asnjë hap përpara. Të nxehtët ja shkriu gjakun dhe e solli në vete.

— Ç'njeri i pangopur! — i tha sakaq Mersini Nexhos. — Që nga mëngjezi e deri tani ka bërë katër rrugë ngarkuar e prapë nuk është i kënaqur. Edhe në shi do të punojë.

— Po ti sa ke bërë? — ja prita aty për aty.

— Po ç'hyj unë këtu! — u habit Mersini.

— Hyn. Posi s'hyn, — ja ktheva unë me inat. — Ky stan këtë bulmet ka. Zotrote sot kishe dalë që në katër të mëngjezit. As më thua, përse e bërë këtë? Përse?...

Në qoshen tjetër të barakës dikush po i tregonte me zë të ulur shokut të vet:

— E sheh atë që është bërë si maçok i lagur?

— Po.

— Kam vënë re se është shumë i lig. Dje ju afrua një burri që priste radhën i heshtur tek karroca ime dhe bisedoi me të mbi një orë për ta bërë myshteri, derisa ja mbushi mendjen. Kur u largua, nisi të ngërdheshej që ma kishte punuar.

— Ti qofsh që e paske duruar; të isha unë në vendin tënd, nuk ja falja.

— Zemra ime e butë di të marrë hak edhe ndryshe. Shikoje si është katandisur.

Tjetri vështroi Lavon me një shikim tepër të neveritshëm dhe nisi të qeshë duke nxjerrë dhëmbët në një mënyrë të shëmtuar.

Secili fliste ç't'i shkrepëj. E shihnin Lavon që

i kullonte uji nga trupi dhe ndjeheshin të kënaqur që e shihnin ashtu, të mundur, rivalin e tyre. Se fryma private nuk njih dashuri për rivalin, por vetëm urrejtjen dhe përçmim. Ç'botë e vogël ishte mbyllur në atë barakë mes baltës! . .

Atëhere unë nuk kisha shumë kohë që punoja me karrocë dhe kuajt shpeshherë më mundonin shumë, kur i bëja gati për punë. Nuk kisha asgjë më të vështirë sesa mbërthimin e kuajve në karrocë. Ndoshta kishin edhe të drejtë që silleshin kështu, se ne vërtet ishim parë shpeshherë, por, ama, nuk ishin njohur aq mirë me mua, sa të ulnin kokën urtë e butë kur t'u vendosja pajimet. Nga babai unë kisha mësuar vetëm vendet ku mund të mos mbetesh pa punë. Por kjo nuk mjaftonte, sepsë punët ndryshonin sipas kushteve; kështu jo rrallë herë qëllonte që udhëzimet e babait mbeteshin pa vlerë. Por, sido që të ndodhte, unë nuk duhej të mbetesh pa punë. Çdo mbrëmje, kur kthehesha në shtëpi, babai më pyeste mbi punët e ditës dhe nganjëherë, kur nuk mbetej i kënaqur nga ato që i thosha unë, tundte kokën dhe pëshpëriste:

— E dija unë, more bir, që nuk je për karrocë ti, por ç't'u bëj fuqive që më lanë!

Unë prekesha në sedër dhe më vinte turp që nuk mund t'ja plotësoja dëshirën babait. Duhej të punoja shumë dhe të mos dëfreja si fëmijët kur hipin për herë të parë në karrocë. Për tim atë, sedra kushtonte shumë herë më tepër sesa fitimi. Se duhej që shokët e babait të thoshin patjetër: «Është punëtor si i ati, qerratai!» Dhe unë punoja pa u kursyer. S'ka gjë pse kishte raste që babai

përsëri mbetej i pakënaqur. Shokëve të tij të vjetër ju shkoja gjithmonë pas, tamam si një manar i bindur. Ashtu i heshtur dhe i qetë, unë kisha hyrë aq thellë në mes tyre, sa që çdo mungesë imja, ju binte menjëherë në sy. Fjalën jua dëgjoja, se ata ishin më të mëdhenj nga unë dhe, sa herë që më jepnin ndonjë porosi, jua kryeja menjëherë. Kjo ishte edhe arsyeja që ata më donin. Kurse unë kisha përshtypjen se pa ata nuk mund të bëja dot asnjë hap më tej: I mbaja si udhërrëfyes. Por e vërteta ishte krejt ndryshe. Këtë e mësova me kalimin e kohës. E pashë gjithshka me sytë e mi atëhere, kur nuk kisha nevojë për udhërrëfyes. Respekti që unë kisha për ta, kishte prishur punë. Ju ishte fiksuar në mendje se unë nuk mund të isha asgjë tjetër, veçse një çirak i bindur, që isha i detyruar të shkoja pas gjurmëve të tyre. Atëhere kaloja ndër mend çdo gjë dhe pyesja veten se si kishte mundur babai të punonte me këta njerëz. Ndoshta ishte mësuar me ta dhe nuk i bënin më përshtypje. Nuk më besohej kurrë që babai të mos i kishte njohur shokët me të cilët kishte punuar për vite të tëra. Por çuditërisht çdo gjë imja ishte e kundërt me interesat e asaj shoqërie. E kisha shumë të vështirë të ambientohesha me të. Nuk e mendoja kurrë se karrocën e vjetra, që ecnin prej vjetësh duke kërcitur nëpër rrugët e qytetit, do të kishin lënë shenja kaq të dukshme në karakteret e karrocierëve. Atëhere m'u mbush mendja top se shoqëria jonë nuk ishte e sinqertë.

E kujtoja shpesh porsinë e babait ditën që më dorëzoi karrocën: «Kjo është jeta jote, po të dish

ta mbash, do të të mbajë. Të tjerat s'kanë ç'të duhen». Privatët kështu thonë, se, veç punës së tyre vërtet nuk ka ç'ju duhet më tepër. Këtu qenka i gjithë sekret i zanatit dhe, po të fusje hundët në punët e tjetrit, apo në ato që s'të takonin, kishe mbaruar si karrocier. Eh, baba...! Sa shumë u mër-zite kur unë e dorëzova në komunale karrocën, të vetmen gjë me të cilën kishim nxjerrë bukën e gojës për vite me radhë. Atëhere ike menjëherë dhe e mbajte vrapin në komunale, se në atë karrocë nuk duhej të hipte ndokush tjetër veç nesh. Ti doje ta merrje karrocën, baba, e të punoje vetë me të, me aq sa kishe fuqi, mjaft që të gjendeshe në punë. Por punët rrodhën për së prapthi dhe ti nuk deshe të ma falje atë që bëra. Për ditë të tëra s'më fole me gojë, se nuk dita ta mbaj trashëgimin. Në shtëpinë tonë vetëm për karrocën bëhej fjalë prej mëngjazit gjer në mbrëmje. Dhe mua më erdhi keq për ty, se ishe plakur së tepërmi dhe nuk duhej të mundoheshe shumë. Unë gabimin tim nuk e ndjeja te dorëzimi i karrocës në komunale, por tek bindja ime ndaj trashëgimit. Nuk duhej të rrija më në mes atyre njerëzve që më dukeshin me shpirt aq të ngushtë, edhe pse karroca duhej të mbetej në duart e mia, meqë babai pati punuar mjaft me të.

Tani shumë rrallë duken karroca private rru-gëve të qytetit. Por kjo, ama, nuk do të thotë se karrocet private nuk dalin më. Lavua e dorëzoi karrocën në komunale. Më pas kështu veproi edhe Mersini. Të them të drejtën, m'u bë qejfi kur e pashë Mersinin. Kurse xha l'otua. Nexhua e disa të tjerë as që kanë ndër mend të vijnë. Sot pata

rastin të punoja me Mersinin. Bisedova gjatë me të. Më bënë përshtypje fjalët e tij. Ndcnjë presion për t'u futur në komunale nuk kishte pasur, veçse dëshira për të mos mbetur pa punë e kishte detyruar që ta bënte këtë. Pastaj nuk mund të rrinte larg shokëve. Ç'mrekulli do të ishte sikur ta kuptonin të gjithë kështu këtë punë! Ndoshta vërtet kështu do të ndodhë dhe atëhere do të duket se ç'dashuri të fal për shokun puna kolektive.

Ç'gjë qesharake! Me xha Foton nuk dihet si do të vejë puna. Zana më thotë se ai e ka lënë karrocën në kopsht dhe as që vendos të bëjë gjë me të. Të them të drejtën, këtë nuk para e besoj. Xha Foton e njoh mirë dhe e di që s'i rrihet pa e nxjerrë karrocën së paku një herë në dy ditë. Është ujk i vjetër ai. Zana qeshi kur ja thashë këtë dhe nuk deshte të më tregonte gjë; ndoshta i vinte rëndë nga unë. Ç'numër që është! Sa herë e takoj, më përmend melodinë e «karrocierit». Një ditë m'u drejtua si me shaka:

— Si nuk të mërzit kjo karrocë, Kujtim! Eja më mirë tek ne, në uzinë, punë kemi boll.

Kishte dashur shpeshherë të ma thoshte këtë, ndaj ja dhashë të qeshurit me të madhe. Tani e di se sa do të gëzohet ajo, ndaj nuk i kam folur ende për mundësinë e çelur para meje. Në ndër marrje do të vijë një «Gaz 51». Nuk di pse më është tiposur se në sediljet e tij ai që do të ulet, do të jem pikërisht unë. Kush ma ushqen vallë këtë dëshirë? As vetë s'e di. Ndoshta respekti që kam fituar me punën time si karrocier. Të ardhmen mund ta shoh në çdo punë. Sikur t'i dijë Zana të gjitha këto! Jo,

jo. Është shpejt t'ja them qysh tani. Ajo është shumë e padurueshme dhe ka rrezik që para çdo takimi të më presë me shprehjen: Hë, ç'bëre për «Gazin»? Nuk do t'ja them, jo. Më mirë le të jetë një e papritur gazmore për Zanën. «Gazi» pas disa ditësh mund të vijë. Kandidatë ka shumë që lëvizin levat poshtë e përjetë. Nuk di pse kam kaq besim në vetvete, ndoshta këtë ma forcon shpresa që më dha shefi i transportit para ca ditësh. Dhe ja si e hapi bisedën:

— Çuditë si të rrihet me karrocë, kur e ke në xhep patentën e shoferit që more në ushtri.

Unë ja prita qetë, sikur në këtë mes të mos kishte asgjë për t'u habitur.

— Do t'i vijë radha edhe asaj, — i thashë. — Ndoshta karroca duhet të më shërbejë si stazh i nevojshëm para se t'i futem zanatit të shoferit.

Ai qeshi dhe më hodhi dorën në qafë.

— Të kesh besim tek ne, — më tha. Nuk do të të lëmë kështu. Për ne mbetet e pashlyeshme puna që ke bërë ti me karrocierët privatë.

Kështu lindi gjithshka, për të cilën shqetësohem shpeshherë.

Me Zanën po mbushet java që nuk jam takuar. Xha Fotua me sa duket do t'u ketë sjellë shumë telashe në shtëpi. Herën e fundit, kur u takuam, m'u duk ca e vrazhdë dhe nuk i kishte ato shakatë e zakonshme. Çuditë përse t'i vijë kaq rëndë, sikur kjo gjë po i ndodh vetëm babait të saj.

Rrezet e hënës shpërndaheshin midis boshllëqeve që gjenin në kurorën e dendur të plepit, dhe binin te sheshi, përpara këmbëve të tyre, si shiritë të ndritshëm.

Rrugët e lagjes kishin rënë në qetësi. Vetëm më të rrallë dëgjohej uturima e rëndë e ndonjë çisterne që dilte prej uzinës së përpunimit dhe që nuk pushonte së ushtuari gjatë gjithë rrugës.

Zana ngriti me një rënë dorë një tufë flokësh që i kishin rënë mbi sy dhe vështrimin nuk ja ndante fytyrës së Kujtimit, ku depërtonte përmes gjetheve një rreze drite.

— Ulemi më mirë këtu, Kujtim! Gjithë ditën në këmbë kam ndenjur, aq sa dhe kyçet e gjunjëve i ndjej të lodhur.

Kujtimi nuk ja prishi.

U ulën pranë njëri-tjetrit dhe nuk po e gjenin ende fillin se nga duhej nisur. Ora ecte. Çudi me të! Sa herë që ata ishin bashkë, ju fluturonin orët njësoj si sekondat. Sa shpejt që iknin të flamosurat! Kurse ata habiteshin. Përse t'ju ndodhte kështu? Atyre ju kishte qëlluar gjatë netve që ishin bashkë, të kujtoheshin se kishte vajtur vonë dhe duhej të ndaheshin patjetër vetëm kur kishin parë vezullimet e murme të mëngjezit.

— Ti humbe fare, moj Zanë, — i hoqi vërejtjen Kujtimi. — Pastaj... për xha Foton desha të të pyesja. Kam kohë që nuk e kam parë në qytet.

— Ç'e pyet punën e tij, Kujtim! Qytetit del rrallë e më rrallë. Çdo mbrëmje kthehet në shtëpi

i mërzitur. Po të flasë njeri, bëhet nervoz dhe nga inati shtrihet në krevat, por gjumi e mundon shumë. Një natë, kur u ktheva nga uzina, u tremba, sepse nga dhoma ku flinte ai dikush po bisedonte me zë të lartë. Hapa derën e dhomës dhe, kur pashë babain tek kërkonte shkrepse për të ndezur çibukun më erdhi keq. Netve ngrihet shpeshherë dhe në mëngjes nuk hyn dot në atë dhomë, se të mbytur tymi i duhanit, që është grumbulluar gjatë natës. Kutinë e duhanit e mbush çdo mbrëmje, se i mbarohet shpejt. Mamaja është munduar disa herë që ta qetësojë, por ai s'do t'ja dijë. Për të vetëm një gjë ekziston: llulla në gojë dhe kutia e mbushur në xhep.

— Po ti ç'ke bërë, Zanë?

— E ç'mund të bëj unë, kur ai nuk dëgjon as mamanë. Lëre pastaj që për karrocën nuk guxon askush t'i thotë gjysmë fjale, se merr zjarr si benzinë. A më beson, Kujtim? Në shtëpinë tonë nuk kishte plasur kurrë një grindje si kjo, ndaj tani që babai është shumë i mërzitur, na duket sikur na mungon një njeri.

— Këtë unë e kam provuar pak më parë, Zanë. Babai më mban ende mëri që i fala karrocën komunes. Unë u pendova që kisha vendosur pa pyetur babanë të falja karrocën dhe, kur e pashë se ai ishte gati të bënte gjithshka që kishte në dorë për ta marrë përsëri, më shkoi ndër mend që ta tërhiqja vendimin tim. Por këtë nuk e bëra edhe kur çdo natë dëgjoja mallëkimet e hidhura të babait. Vetëm tani e kuptoj se këtu qëndron gjithë suksesi i punës sime. Këto t'i kesh para sysh, Zanë! Ne i duam ata që na kanë bërë kokën, dhe qejfi nuk

na e ka që t'i shohim me buzë të plasur. Por, ama, kur e kuptojmë se shkaktarë për gjithshka ata janë vetë, nuk kemi ç't'u bëjmë. A e merr me mend ti, Zanë, se ç'gjë e përsosur do të ishte sikur midis nesh dhe brezave të shkuar të mos qëndronte një hendek i tillë?

— Mirë thua ti, Kujtim, por, ama, është e vështirë që të kapërcehet prej tyre ky hendek.

— Por jo e pamundur. Im atë është më i shkuar nga xha Fotua, e megjithatë, ndoshta jo dhe aq fort nga inisiativa e tij, sesa me shtytjen tonë, po mundohet ta kalojë. Puna është vetëm tek këmbëngulja jonë.

— Këtu s'më mbushet mendja mua. Puno me tim atë muaj të tërë dhe po munde t'i rrëzosh të paktën një gjethe të zverdhur nga ai trung që po kalbet, duhet të dish se ke bërë më tepër nga ç'duhet. Ne të gjithë po i themi për ta hequr karrocën nga kopshti i shtëpisë, kurse ai vret mendjen për të siguruar tagjinë e kuajve. Epo hë, de, çfarë i thonë kësaj? Në mendjen e tij bredhin shqetësimet e vjetëruara, kurse ne na mban shpresa se i kemi mposhtur. Kjo është vetëkënaqësi e dëmshme, më duket.

— Po atëhere?

— Mua më habit diçka tjetër. Ai ka kaq kohë që grindet me vetëveten për punën e karrocës, por, ama, askujt nuk i beson që të ulet e t'i qajë hallin si gjithë njerëzit.

— Kjo do të thotë, se ai nuk do të vazhdojë gjatë të ngulë këmbë. Ndoshta do t'i shkelte vendimet e tij të mëparshme sikur të mos shikonte mje-

gull në rrugën e tij të ardhshme. E kjo mjegull është vetëm pjesë e vegjimeve që i linden.

Heshtën për një farë kohe dhe vështruan në sy njëri-tjetrin. Një fllad i freskët lëkundti fort gjethe e plepit. Zana mbështeti kokën në kraharorin e Kujtimit, duke mos ja shqitur vështrimin fytyrës së tij. Ai e shtrëngoi fort pas kraharorit dhe i mbështeti kokën mbi ballë.

Para tyre luhatej hija e zbetë e plepit.

— Ka vajtur shumë vonë, Zanë. A nuk e sheh si u zbeh shkëlqimi i yjve?

— Sa do të jetë ora vallë?

— Kushedi.

— Mua më duket sikur jemi takuar tani, Kujtim.

— Ty gjithmonë kështu të duket, Zanë, kurse nesër në mëngjes do të zgjohemi përsëri heret për në punë. Nuk di si e ke ti, por unë e kam të vështirë të punoj me tri orë gjumë.

— Kujtim, pardje bisedova me mamanë për punën tënde dhe a e di si më tha?

Ajo ja dha të qeshurit, pa ditur as vetë përse. Ishte një e qeshur e çiltër, e pastër, një e qeshur me gjithë zemër.

— «Ky Kujtimi do të jetë ndonjë inxhinier», më tha, «po mos i beso aq shumë». Kur i thashë se nuk je inxhinier, ajo ngriti sytë e habitur dhe ma priti: «Po në ç'punë është atëhere?»

Kujtimi ja dha të qeshurit.

— Shumë keq që nuk ja paske bërë qejfin mamasë, Zanë.

— Mamaja është e mirë, Kujtim! I tregova të

gjitha ç'kishin të bënin me ne dhe ajo m'u drejtua kështu: «Ti je e rritur, moj bijë, dhe e kupton vetë se cila është e mirë dhe cila e keqe. Këto dashuritë tuaja për ne janë të panjohura, ndaj s'di si të të them, veçse sytë duhet t'i mbash hapur. Kam dëgjuar gjëra të llahtarshme edhe për dashurinë». E beson, Kujtim. Për herë të parë solla ndër mend çdo takim tonin qysh prej ditës që u njohëm. Më duket sikur, pas çdo takimi, kemi ngritur mijëra kështjella prej letre, të cilat na i fshinte era përpara syve tonë. Po ti, Kujtim, a i ke sjellë ndonjëherë ndër mend të gjitha?

— Shpeshherë bile. Më kujtohet se jemi njohur në një vend dhe në një kohë krejt të papërshtatshme. — Pse?

— Ishte shpejt, Zanë, ishte shumë shpejt. Atëhere ti ishe ende nxënëse shkollë. A të kujtohet si erdhën pastaj të gjitha njëra pas tjetrës, derisa ty t'u mbush mendja për ta lënë shkollën. Dhe dy vjet të duheshin që ta mbaroje.

— Përse e thua këtë, Kujtim? Sido që ishte puna, ata dy vjet nuk më mbetën pa i marrë.

— Prandaj ta them, Zanë. Ti i more me sakrificë në shkollën e mbrëmjes, kur mund t'i kishe marrë fare lehtë duke e ndjekur shkollën rregullisht. Nejse... Kjo nuk është e tëra. Ne u njohëm në rrugën e përbashkët, duke çuar ujë në një mulli të vjetër. Karrocierët e tjerë, shokët e etërve tanë, pëshpërisnin nën buzë, kur na shihnin bashkë: «Sa shkojnë kopukët!» Nuk di në shkonim me të vërtetë, apo këtë e thoshin vetëm në erë. Sidoqoftë, fjalët e tyre kishin ujë farë të vërtete, Zanë. Veçse ajo fjala «kopukët» fshihet

diçka në vetëvete. Kjo donte të thoshte se ne ishim të vegjël dhe nuk mund ta vinim re paraqitjen tonë. Ndryshe nuk kishte përse të na quanin «kopukë». Kurse tani janë duke ardhur kohë të reja dhe, kur të themi se ne jemi njohur mes privatëve, askush s'do të na besojë.

Kujtimi u mendua një copë herë. -- Sonte më duket se u vonuam shumë.

— Tani e prishe, — ja priti Zana.

— Për ty do të ishte më mirë që fjala «vonesë» të mos hynte kaq dendur në jetë. Shkojmë tani, Zanë, dhe ki kujdes, mos ju ndaj xha Fotos derisa të na e dërgosh andej.

Ajo tundi kokën dhe s'foli. E dinte se, me të vajtur në shtëpi, do ta gjente të atin duke u endur nëpër dhomë me çibukun e ndezur në gojë.

Kështu u ndanë.

Kujtimi nxitoi hapat, sepse e merrte me mend që Zana nuk do të mbetej e kënaqur, sikur edhe tërë natën ta kalonin bashkë. Pastaj edhe ajo u largua nga sheshi i vogël, ku vazhdonte të luhatej hija e çrregullt e plepit. Ecte disa hapa dhe kthente kokën pas për të parë Kujtimin. Kështu papritur u ndodh përpara kanateve të drunjta të portës së saj.

Pasdite Zana i kushtoi shumë rëndësi rregullimit të dhomës së pritjes. Ajo ishte e vetmja ditë e vitit që nëna derdhte lot dhe kujtonte me mallëngjim rininë e saj. Zana nuk kishte mundur të zbulonte se ku e kishte fshehur nëna një fotografi të

vjetër e të larë keq. Për çdo maj nënë Meremja e nxirrte dhe e vendoste në një kornizë me shirit të zi.

— Ka dalë në ditët e ardhjes së gjermanit, — thoshte. — Andrea ishte ndër ne më i vogli në grup. E donim shumë, se qe i bindur dhe i urtë. Disa ditë më vonë e zunë. I gjetën një material të qarkorit dhe e morën me vete.

Vetëm kaq mund të thoshte nënë Meremja për të. Por këto fjalë i nxirrte me aq pasion, sa dhe buza i dridhej kur niste të tregonte. Ato çka nuk i thoshte dot nënë Meremja, i plotësonte fotografia e zverdhur. Një djalosh i shëndoshë rreth të tetëmbëdhjetave, i veshur partizan, qëndronte i mbështetur pas një trungu peme. Sa shumë mund të mësoje nga ajo fotografi po t'ju hyje me hollësi detajeve të saj të veçanta! Sa herë e kishte vërejtur me vëmendje Zana atë fotografi, por sa keq... ajo mbeti një fotografi e vetme, prej së cilës gjithshka të bëhet e njohur dhe të ngop shpejt!

— Mama, — pyeste Zana shpesh t'ëmën. — Ti e ke njohur mirë xhaxha Andrenë. Më thuaj edhe diçka më tepër për të.

Nënë Meremja shikonte sytë e ndezur të së bijës dhe s'dinte si t'ja shuante kureshtjen.

— E ç'të të them më tepër, moj bijë. U vra një ditë kur ne e prisnim me ankth kthimin e tij.

Zana e kishte dëgjuar aq herë këtë shprehje të s'ëmës, sa që me kalimin e kohës i dukej si refren i zakonshëm në fund të një bisede të gjatë. Kjo do të thoshte se edhe nënë Meremja nuk e kishte njohur mirë kunatin e vet.

Sa ëndërra të bukura mund të fshiheshin në

atë fytyrë të rrumbullakët e të zverdhur nga vitet! Ja pse nënë Meremja e ruante aq me kujdes atë fotografi. Do të kalonte mbrëmja dhe ajo vetë do ta hiqte fotografinë nga korniza me shirit të zi, në fundin e së cilës ishin mbërthyer tri medalione. Edhe motivacioni i kornizës së dëshmorit kishte nisur të zverdhej.

Zana dinte shumë pak gjëra për më të voglin vëlla të babait që kishte rënë ditët e pushtimit nazist. Atëhere xha Fotua sa kishte mbushur një vit i martuar. Ndoshta nuk do të kishte ndenjur kaq sikur të mos kishte krisur pushka maleve. Por donte njerëz lufta; se forcat naziste shtoheshin nga dita në ditë. Xha Fotua nuk doli malit. Ai ishte më i madhi i fëmijëve dhe shtëpia desh zot. Kështu u ngrit e shkoi Andrea. Thonë se kishte vuajtur shumë para vdekjes, por, ama, si burrë kishte qëndruar. Që atëhere kishin kaluar shumë kohë. Xha Fotos i dukej shumë e largët, shumë e mjegullt fytyra e të vëllait. Veç medalionet prej bronxi që e shihnin në sy, i dukej sikur e përshëndesnin me zërin e Andresë.

— Vdiq i ri derëziu, — hiqte në zemër xha Fotua sa herë që e sillte ndër mend.

Dhe qysh atëhere, për çdo maj, shtëpia e tyre priste mysafirë. Shokët e Andesë vinin gjithnjë të parët. Kujtonin më të guximshmet çaste që kishin kaluar në netët e rënda të terrorit. I kujtonin të gjitha me radhë derisa arrinin tek agimet e bardha të fitores. Ishte e vështirë dhe plot të papritura ajo rrugë. Por jo të gjithë e panë këtë fund të lavdishëm. Disa u rrëzuan që në hapat e para, por jo ashtu siç rrëzohen ata që s'dinë të ecin. U rrë-

zuan si burra dhe mbetën frymëzim për shokët, për ata që dhanë jetën më vonë mes torturave, që burrërisht ndërprejnë këngën e fitores në hapat e fundit.

Kështu ndoqën vitet njëri-tjetrin.

Zana nuk dinte ç'të rregullonte më parë. Nënë Meremja ishte e sëmurë dhe kishte rënë të pushonte pak. Pasdite do të ngrihej për të pritur shokët, ata që tani, pas kaq vitesh, ishin thinjur shumë. Atë ditë përsëri e turbulluan kujtimet nënë Meremen. Ai ishte një shqetësim i përvitshëm dhe tashmë po mësohej me të.

U ngrit dhe ju hodhi një grusht ujë syve. Nuk deshte që shokët e luftës ta gjenin të skuqur në fytyrë, të përgjumur, sikur të kishte qarë.

5.

Xha Fotua hodhi pallton krahëve dhe doli në oborr. Karrocën e kishte afruar më pranë murit të kopshtit që të mos zinte shumë vend, dhe shumë gjëra të tepërta, që dikur i dukeshin të domosdoshme për karrocën, i kishte hequr e i kishte flakur tej. U ul mbi stolin e saj dhe, si u mbështet për muri, ra në mendime.

Po mbusheshin disa muaj që ai nuk kishte lëvizur fare me karrocë, ndaj ndjente në vetëvete një farë malli që të dilte përsëri rrugëve të qytetit ashtu si dikur. Për kuajt as vetë nuk dinte si t'ja bënte. Ai vërtet që i kishte lënë në dorë të sigurta, tek

një mik i tij në fshat, por kishte kaluar një kohë e gjatë dhe as që ishte interesuar ndonjëherë për ta. Kjo i jepte një farë shkaku mikut që të mendonte ndryshe. Kështu nuk rrihej më. Duhej bërë patjetër diçka. Dhe atij, megjithëse e kishte mbështetur karrocën në atë rrëzë muri, shpresat për të dalë nuk i ishin shuar krejt, pasi nuk dihej si vërtiteshin punët më vonë.

Kështu ai vriste mendjen për të gjitha dhe as vetë nuk vendoste dot se çfarë duhej bërë. Koha kalonte dhe ai nuk po shikonte asnjë ndryshim qysh nga dita kur u nda prej shokëve. Nën rrugët e qytetit ai vazhdonte të dilte çdo ditë në të njëjtën orë, por ende nuk po i zinte syri një karrocë private, qoftë edhe sa për të nxjerrë mallin. Kjo do të thoshte se pas krismës së fundit nuk do të kishte më karroca private. E kishte parashikuar prej kohësh xha Fotua këtë. Këtu shikonte edhe fundin e zanatit të tij, por, meqenëse kjo i dukej shumë e tmerrshme tundte kokën e s'donte ta besonte.

Pa punë nuk i rrihej më. Pas çdo dite jeta i dukej edhe më e mërzitshme. Nuk i pati thënë kot e bija para ca kohësh që të mos e shiste karrocën, se ai nuk mund të merrej me asnjë punë tjetër veç saj. Ai mund të provonte shumë gjëra, por nevojën e karrocës nuk mund ta mohonte kurrë, aq më tepër ato ditë që s'po i kapte dora asgjë.

Mendonte të nisej një herë tutje, nga fshati, për të parë kuajt. Por edhe aq me qejf nuk mund ta bënte atë rrugë, se miku mund të ishte prekur e t'ja priste me të parën: «Vëlla i dashur, mua më erdhi keq për ty që t'i mbajta kaq kohë kuajt, por ti s'po kujtohesh të pyesësh më për ta». Xha Fotcs mund

t'i dukej e papritur një gjë e tillë, se atë vërtet e kishte mik të vjetër, por ndonjë fill i fortë nuk e lidhte, ndaj nuk e kishte aq të lehtë të ulej këmbë-kryq e t'i gjente fundin hallit.

Të gjitha këto i kishte para sysh mirë xha Fotua, por s'kishte ç'të bënte. Ai kishte kohë që po provonte hidhërimin e tersllëqeve, të cilat po e ndiqnin nga dita në ditë. Por në ato kushte nuk kishte si të ndodhte ndryshe. Ai po përgatitej të bënte diçka që t'i dilte së keqes përpara, s'ka gjë se këtë radhë ujërat do të shkonin në një shtrat të ri.

Fillin e mendimeve xha Fotos ja ndërpreu një maqinë që çau me shpejtësi në rrugë. Ai u ngrit nga stoli i karrocës, hapi portën dhe doli. Atë ditë i dukej sikur koha kalonte shpejt, prandaj nuk do të ishte keq të dilte një herë qytetit, pasi në shtëpi i shtoej më tepër mërzia.

Atë ditë Zana u kthye vonë nga turni i parë. Në shtëpi nuk gjeti njeri tjetër, veç të vëllait që i kishte shpërndarë librat qoshe më qoshe. I ati kishte ikur qysh në mëngjes dhe ende nuk ishte kthyer, ndaj Zanës i erdhi inat që nuk e gjeti në shtëpi. Kishte vendosur të bënte një ndeshje tjetër me të, pa le të dilte ku të dilte. Ajo e dinte mirë që i ati kishte nisur ta ndjente shumë mërzitjen kohët e fundit, ndaj e kishte përgatitur me kujdes planin e nisjes së bisedës. Se, po të arrinte puna që xha Fotua t'ja priste me të parën: «Ik, mos më çaj kokën», ishte e kotë që ta zgjaste bisedën me të.

Kështu, duke pritur, kaloi më tepër se një orë, por ai nuk po dukej.

U dëgjua një e trokitur; Zana u ngrit dhe e hapi derën me qejf. Por, për çudi, prapë nuk i doli parandjenja e saj. Sa shumë qenkej hutuar! Si harroi që i ati nuk trokiste kurrë në derë kaq lehtë.

— Qenke kthyer, Zanë?

— Po, mama.

Zana u ul pranë dritares dhe nisi të merrej me diçka për të mos ndenjtur pa punë, kurse e ëma filloi të grindej me Gimin, që ende nuk po mësonte të mbante rregull në shtëpi.

Vonë në mbrëmje u kthye xha Fotua. Vërtet që nuk dukej i mërzitur si zakonisht, por, ama, edhe fort në qejf nuk ishte. Nga larg mund ta ndjeje afshin e ngrohtë të rakisë që i dilte prej hundëve. «Sa shumë paska pirë!» Zana e priti buzagaz dhe menjëherë i shtroi bukën, por ai e shtyu tutje, se nuk i pranonte stomaku dy të ngreña.

Nënë Meremen diçka po e brente përbrenda. Nuk po dinte si ta hapte bisedën me të, se, që ta pyeste drejt e për karrocën, sikur nuk kishte lezet. Prandaj në fillim e pyeti për kuajt, pastaj për barin, derisa ja shkrepri, por jo pa ndrojtje.

— Kjo gërdallë që na mbeti këtu në kopsht, ka rrezik të zërë rrënjë, ç'do të bësh me të?

— Eh, moj grua, ç'e zë më në gojë atë punë. Le të rrijë aty, se s'ja ha njeriu bukën.

— Ti për çdo gjë ashtu thua, — ja priti me zë të lartë e shoqja. — E përse ta mbajmë ne këtë

karrocë, kur diku gjetkë mund të hyjë ende në punë?

— Ti mos u nxe, mama, — ndërhyri Zana. — Ne që e mbajtëm karrocën kaq kohë në kopsht, nuk do të na rëndohet po ta mbajmë edhe ca, por puna është se prej kësaj nuk del asgjë, kurse me karrocën duhet të bërë diçka.

— Po edhe unë kështu thashë, moj Zanë, po ku i mbushet mendja këtij.

— Do t'i mbushet, mama, do t'i mbushet.

Dhe Zana mori njëherë frymë thellë. Nënë Meremja nuk duroi më. I dukej sikur përpara këmbënguljes së të shoqit, edhe minat mund të ishin të pafuqishme.

Hapi derën dhe doli.

Zana u kthye nga dritarja dhe, duke parë në sfondin e kaltër diçka të papërcaktuar, nisi të fliste me një ton, si t'i përsëriste vetes diçka që e kishte më se të qartë.

— Baba. Nëna mbrëmë derdhi lot përsëri, pasi përcolli shokët nga shtëpia. Ata ishin shumë. Dukeshin të vrarë në fytyrë. Mua më bëri përshtypje pamja e tyre. Ata kishin ardhur për të nderuar kujtimin e shokut të tyre, xhaxha Andresë. Ishte hera e parë që fjala «shok» po më dilte përpara me të gjitha nuancat e saj më të shkëlqyera. Ti, baba, a e di ç'do të thotë shok?

Xha Fotua po hapte sytë i habitur dhe s'po dinte çfarë t'i thoshte. Ku do të dilte vallë ajo me këtë muhabet që po i binte anës e anës. Ai vetëm Nexhon e Mersinin mund të quante shok, po dhe ata se mos...

— Po vëlla a e di ti se ç'do të thotë? — gjëmoi përsëri zëri i Zanës që tani ishte kthyer plotësisht përballë të atit. — Njësoj siç kam unë Gimin, kishe ti xhaxha Andrenë.

Xha Fotua nuk po merrte vesh gjë. Këto furtuna e hutonin aq keq, sa s'dinte si t'ju bënte ballë. Ai vetëm një gjë dinte dhe këtë e dinte mirë: sa herë që kujtonte Andrenë, i pikonte në zemër. Po asaj ç'i ishte shkrepur që po ja përmendte kaq dendur këto ditët e fundit.

— Nuk e ditke se ç'do të thotë vëlla! I fortë qenke, o baba! Shumë i fortë! Veç një herë sikur të kujtoje përse ra xhaxha Andrea tetëmbëdhjetëvjeçar, nuk do të guxojë të shkelje mbi gjakun e tij. Ti qenke shumë i fortë, baba!

— Si the?.. — picërroi sytë i papërmbajtur xha Fotua. — Do të ta përdredh qafën po të ma thuash edhe një herë këtë. E more vesh?

— Por Zana as që desh t'ja dinte nga kërcënimi i tij. Ajo i përmendi një të vërtetë të hidhur.

— Ty të duket gjë e madhe një karrocë, baba, kurse ata edhe jetën e tyre e quajtën pak, për këtë pushtet.

Xha Fotua s'foli. Nuk kishte ç'të thoshte. Për Andrenë edhe pas kaq vjetësh i dhimbte në zemër. Kurse... Dreqi t'i merrte këto punë si qen-këshin ngatërruar kështu! Ai veç një gjë mund ta kuptonte mirë: gjëja e dashur dhemb në zemër. Po çfarë kishte ndjerë ai gjatë atyre kohëve për karrccën? Asgjë. Dhe, në qoftë se deri atëhere kishte qenë aq këmbëngulës, kjo do të thoshte se jeta e tij kishte qenë e ashpër. Ajo nuk i lejonte

burrat të thoshin dy fjalë. Janë plumba fjalët e burrave, e s'janë gjethe pemësh! Me këto fjalë kishte vdekur dikur i ati i xha Fotos, ndaj ai i kujtonte sa herë që mund t'i hynin në punë.

— Kjo punë duhet të marrë fund, baba, — foli përsëri Zana. — Nuk bën ta zvarrisësh më tej. «Hëm... të marrë fund. E kanë të lehtë njerëzit të japin mendime».

Tundi kokën dhe përsëri nuk foli.

As Zana nuk foli më.

Në dhomë kishte rënë heshtja. Xha Fotua shtriu lirshëm këmbët, që kishin nisur t'i mpiheshin dhe me gishtin e zverdhur nga duhani nisi të ngjishte çibukun.

Ndërkohë u ndje kërcitja e derës dhe brenda në kuzhinë hyri nënë Meremja. E vështroi një herë të shoqin ashtu siç e kishte parë rrallë herë gjatë atyre vjetëve që kishte jetuar me të, dhe nuk ja mbajti më inatin:

— Po ti, mor burrë, kaq shpejt e harrove se edhe unë, kur hyra në artizanat, e mora me vete maqinën qepëse? Atëhere ti ndoshta mendove se unë e bëra zemrën gur dhe nuk m'u dhimbën të gjitha ato që hoqëm për ta blerë atë maqinë. Kushedi ç'do të kesh menduar ti atëhere! Eh... vetëm ta dije ti se si më vinte mua kur e shikoja shtëpinë pa maqinë. Gjithshka më dukej bosh dhe asgjë s'ma zinte vendin e saj. Por ja që më vonë u mësova ndryshe. Maqina edhe atje imja është, se përsëri këto duar e përdorin. Ndaj, po të më pyesësh tani në jam e kënaqur për këtë apo jo, do të thosha se dhe, po ta kërkoja, nuk do ta gjeja dot një fat të tillë. Dikur në shtëpinë tonë vi-

nin nga ana e anës për të qepur rroba. Asnjërit nuk mund t'ja ktheja, se njëri ishte mik e tjetri i njohur dhe, po të mos ju pëlqente puna, kisha të tjera hesape me ta. Atëhere shtëpia jonë u kthye në një punishte të vogël private. Ti me karrocë, unë me maqinë dhe punës sonë nuk mund t'i shihej fundi. Kur hoqa maqinën nga shtëpia, m'u duk sikur hcqa një barrë hallesh nga shpina. Tani punoj tetë orë dhe e di se askush nuk më troket në derë për të më lënë porosi për këtë apo për atë punë. Kurse ty t'u dhimbka kaq shumë karroca! Në djall të vejë edhe ajo, se njëqind shqetësime po na sjell. Mos ja prish Zanës, futu në komunale. Atje edhe për vete më mirë do të jesh.

Xha Fotua nuk feli dhe çibuku i ngjeshur me duhan i mbeti në dorë pa ndezur. Rrëfimi i së shoqes i solli ndër mend atë kohë kur shtëpia e tij ishte kthyer vërtet në një punishte të vogël private. Atij i bëhej qejfi që kishte aq shumë myshterinj dhe bënte ç'ishte e mundur që t'i shtonte nga dita në ditë. Kjo ishte e vetmja gjë që e kënaqte atëhere dhe as që donte t'ja dinte për vuajtjet e së shoqes, që i kalonte netët duke qepur rrobat e të tjerëve. Për të kishte rëndësi vetëm shpërblimi i këtyre mundimeve.

Dhe aq thellë e paskej të ngulur në shpirt atë të mallëkuar punë private, saqë ende nuk vendoste dot të hiqte dorë prej saj edhe pse e kuptonte se çdo gjë e shkuar u kishte lënë shëndenë.

Zana rrinte e habitur dhe shikonte rrudhat e të atit, që herë zgjeroheshin e herë ngushtoheshin nga tensioni. Ajo nuk e kishte dëgjuar t'ëmën as-

njëherë që të fliste kështu dhe i pëlqeu aq shumë, sa nga dashuria që ndjeu në ato çaste për të, ishte gati t'i hidhej në krahë e ta përqafonte me dashuri.

E njëjta gjë po ndodhte edhe me xha Foton. Por ai ende nuk vendoste për atë që do t'i sillte qetësinë shpirtërore. Ç'zemër të gurtë që paskej pasur! Ishte më i kënaqur që ta shikonte karrocën të kalbur përtokë sesa ta linte diku gjetkë, në mëshirën e të tjerëve, larg syve të tij.

Në të dalë të dimrit nënë Meremen nisi ta ngacmonte përsëri reumatizmi. Ashtu e dobët nga shëndeti, ajo nuk ju bënte dot ballë këtyre krizave. Edhe këshillat e mjekëve sikur nuk po i bënin dobi. Ata të uruar gjithmonë të njëjtat fjalë i thoshin. Nënë Meremja nuk ua vinte më veshin, por e nisi shtruar me ato ilaçe vendi, që ja pati mësuar e ndjera vjehërr. Vetëm ndonjëherë, kur remuatizmi e mbërthente keq e s'kishte ç'të bënte vetë, detyrohej t'u ankohej të tjerëve.

Një ditë, pasi u kthye në shtëpi nënë Meremja, hodhi përmbi minder borsetën e bardhë, në të cilën shpeshherë merrte bukën me vete, hoqi këpucët dhe shikoi në disa kuti të vogla për ndonjë fenaskon, por nuk gjeti asnjë.

Atë ditë ajo ishte e sëmurë. Kohët e fundit gjithnjë e më rrallë e ndjente veten në rregull. I thernin gjunjët, i dhimbe koka e i pritej oroksi.

— Ç'kërkon ashtu? — e pyeti xha Fotua që gjer atëhere vetëm kishte ndjekur lëvizjet e saj.

— Këtu kisha lënë ca të flamosura kokërra, por tani që më duhen, s'po i gjej.

— Aty do të jenë, — vazhdoi me mospërfillje xha Fotua.

Ajo i boshatisi edhe nja dy herë po ato kuti që i kishte parë në fillim, por përsëri nuk gjeti gjë.

— Ç'paske kështu sot?

Ajo rënkoj dhe nuk i ktheu përgjegje. Frymëmarrja gjithnjë i bëhej më e shpeshtë e më shqetësuese. Ndjente ethe të forta në trup dhe i dridheshin gjithë gjymtyrët.

— Epo një çikë më ngadalë të shkretën, se nuk të kanë shpuar hanxharët, — ja priti së fundi i nevrikosur xha Fotua, që s'po e duronte dot.

Xha Fotua ndenji edhe një çikë ashtu, duke dëgjuar me zor ato rënkime të mbytura, pastaj u ngrit. Vërtet që gjatë gjithë jetës së tij, rrallë herë ja kishte vënë dorën në ballë të shoqes, por në ato momente nuk mund të rrinie ashtu këmbëkryq mbi minder.

— ... Kam... ethe... — mezi mundi të shqiptonte nënë Meremja, kur ndjeu dorën e ngroh-të të të shoqit.

— Ëhë... — shqiptoi xha Fotua, më tepër me vete sesa me të shoqen, — janë sëmundjet e moshës këto, moj grua. Nuk ka ç'ju bën as dok-tri këtyre.

Ajo përsëri nxori një të rënkuar. I njihte mirë këto rënkime xha Fotua. I mbante mend qysh para ca vitesh, kur së shoqes mjeku i kishte thënë se vuante nga reumatizmi. Dhe qysh atë-

here, pas e kishin ndjekur përherë ata zëra të dobët e të zgjatur që i dukeshin sikur kërkonin diçka të pamundshme.

Doli jashtë, mblodhi disa shkarpa të thata, nja dy drurë të prerë e disa copa gazetash dhe u mundua të ndizte zjarrin. Gazetat morën flakë shpejt, por, u fikën pa i ndezur dot ato dru të paçara. Këtë dreq sobe mezi e ndizte xha Fotua. Kishin vjet që po e përdornin dhe ai ende nuk ja kishte marrë dorën. Kurse Zana, me të vendosur drutë, ju frynte edhe një herë fort e mbyllte derën për të mos mbushur kuzhinën me tym. Pastaj ajo ngrohej e bëhej që të mos të të vinte më mendja të dilje jashtë. Ndërkohë u hap dera dhe brenda hyri Zana. Tymi i letrave të djegura i shpoi hundët, por më tepër shtrëngoi buzët, për të mos ja shkrepur të qeshurit me të madhe, kur pa të atin që ishte bërë si mullixhi nga hiri që i ishte shpërndarë mbi flokë, mbi shpinë e mbi kraharor.

— Po ç'paske bërë kështu, mor baba?

— Hajde, moj, të shkretën, se u mbyta me këtë dreq... — ja priti xha Fotua i lehtësuar dhe ashtu siç ishte i mbuluar nga hiri, shkoi e u ul në minder.

Zanës i erdhi inat që ai nuk po tregojë i kujdesshëm. Mbulesat e mindereve nuk kishin as dy ditë që i kishin ndërruar. Po ku donte t'ja dinte xha Fotua!

Ai vështroi me ngathtësi supet e zbardhura nga hiri dhe, pa luajtur nga minderi, i shkundi një herë shpatullat me plogështi.

Zana rregulloi drutë në furrën e sobës. Hodhi pak benzinë dhe, si i vuri shkrepjen, mbylli shpejt

derën e vogël të sobës që të mos dilte tymi jashtë
Pa u nxehur ende soba, xha Fotua kishte nderur
duart mbi të që t'i ngroheshin.

— Po mamaja përse paska rënë?

— Është ca e sëmurë.

— Nga se?

— Ku e di unë. Ethe ka.

Zana ju afrua minderit ku ishte shtrirë e ëma.
Ngriti pak cepin e jorganit dhe ndeshi në fytyrën
e zverdhur të nënës që tashmë kishte rënë në qe-
tësi.

— Ta shpiem tek mjeku, baba.

Xha Fotua e vështroi të bijën në sy. Siç duket,
atë vit nuk paskej punë tjetër, veç ta çonte gruan
në spital e të mbushte dollapët me ilaçe. Sikur kjo
punë të kishte rezultat, nuk do t'i vinte keq, po, kur
e shikonte të shoqen gjithnjë të sëmurë, i vinte
të harxhe veten me dhëmbë. E përse i thoshin ve-
tes doktor kur nuk ishin në gjendje të shëronin një
plakë me reumatizëm? Në spital nuk do ta çonte
më.

— Si thua, baba? Tani ende mund të gjejmë
ndonjë mjek në ambulancë, — ndërhyri Zana tepër
e shqetësuar nga rënkimet e mbytura të nënës që
kishin nisur rishtas të shpërndaheshin nëpër dhomë.

— Me këtë sëmundje u mësuan edhe dokto-
rët, moj Zanë. «Gjë e zakonshme, thonë». Më mi-
rë le ta lëmë të prehet këtu sonte. Mundet t'i ka-
lcjë vetë kriza.

Zana mori dy dru të çara nga korridori dhe
ja vuri sobës që tashmë e kishte nxehur kuzhi-
nën. Xha Fotua nuk ndenji shumë. U ngrit me
pallton hedhur supit dhe, duke i rënë kuzhinës

përmes, kaloi në dhomën e gjumit. Edhe Zana që ishte lodhur aq shumë gjatë asaj dite, nuk ndenji më. U shtri mbi minder, aty pranë avullit të nxehtë që lëshonte soba dhe ashtu me dorën e djathtë të vendosur mbi ballin e nënës e zuri gjumi.

Këtë radhë në recetat e dcktorëve ishte shtuar edhe diçka tjetër jo aq e zakonshme për xha Foton, si ç'kishin qenë penicilinat dhe fenaskonet. Me të vërtetë që receta e fundit e bëri xha Foton të qeshë fort. E ç'na qenkeshin këto kurat me ujë mineral? Leri të tjerat, por u dashka që gruaja të largohej edhe nga qyteti. Marrëzira. Të gjitha ç'dëgjonte po i dukeshin marrëzira.

Atë ditë Zana solli në shtëpi fletën e kampit për në llixha. Nënë Meremja e mori dhe e futi në gazetën e dollapit. E dinte mirë ajo që xha Fotua do të hidhej përpjetë e do të ndizte çibukun me atë copë fletushkë që Zana e kishte siguruar me njëqind telashe. Vetëm ditët e fundit, kur kishte marrë lejen e zakonshme dhe po përgatitej për të marrë me vete ato që do t'i hynin në punë, vendosi t'i thoshte edhe të shcqit. Atij le t'i vinte si të donte.

— Ti, Zanë, duhet ta kesh kujdes shtëpinë, — e porositi të bijën në mbrëmje. — Mos e ler të bëhet pis e të thurin rrjetë merimangat nëpër mure. Edhe për Gimin kujdesohu nga një çikë që të mos mbetet duke bredhur rrugëve.

— Ti mos ki merak për asgjë, mama.

Po asaj se si i dukej ky largim i shkurtër. Rrallë herë i kishte qëlluar që të largohej për disa

ditë nga shtëpia, ndaj i dukej sikur me largimin e saj nëpër dhoma do hidhnin valle minjtë. Vetëm në kësi rastesh ajo mund ta shikonte veten që vitet e kishin lidhur pas shtëpisë pa u vënë re.

— Pë pse, moj grua, ku ke ndër mend të vesh, që paske nisur të na lësh amanetet.

— Epo vendosa edhe unë të dal një herë, — ja priti nënë Meremja pa e fshehur dot gëzimin që ndjente. — T'i provojmë një herë edhe këto llixhat, se kushedi... Ata që kanë qenë thonë se është mirë.

— E paske vendosur kështu.

— More, thuaj rroftë Zana që ma rregulloi, se bota ku e gjejnë të venë për t'u kuruar.

Xha Fotua nuk feli më. E ç'të thoshte? Edhe gruan që gjithë jetën e kishte pasur pranë, tani e ndjente të largët e të huaj. Në shtëpi të tij vetëm këto kohët e fundit po ndodhte që të merreshin vendime pa pëlqimin e tij. Po kjo ç'do të thoshte? Mos vallë po e merrnin nëpër këmbë? Gjithshka mund të ndodhte. Këto mendime e shqetësonin vazhdimisht dhe në mes tyre qëndronte portreti i thijnjur i së shoqes që gjatë viteve të fundit gjithnjë po vinte duke u dobësuar. Epo fundi le të shkonte një herë edhe në llixha, se, ku ta dish, ndoshta vërtet i bënë mirë. Për të i vinte keq. As vetë nuk e dinte se ku e kishte ruajtur këtë ndjenjë dashurie.

Sidoqoftë, le të shkonte. Vërtet që ata do ta kishin ca të vështirë që të kalonin dy javë pa të, por do të bënë si të bënë.

— Po mirë, moj grua, — i tha së fundi xha

Fotua, pas një diskutimi të gjatë me vetëveten. —
Ti shko ku të të bëhet më mirë.

Zana u hodh dhe e përqafoi të atin. E dinte që
ai nuk e kishte zemrën e keqe, veç koha... Zanës
i dukej sikur kishte ecur shumë përpara e tani
s'mjaftonte që xha Fotua të ishte vetëm zemër-
mirë...

Në çast u hap dera dhe brenda hyri Gimi, që
në atë kohë po kthehej nga këndi sportiv. Në fyty-
rë ende i kishte mbetur ngjyra e kuqe e lodhjes,
kurse nën sjetull mbante nja dy libra, si për të
justifikuar kohën e humbur.

I përshëndeti të gjithë dhe, si hodhi librat mbi
tavolinë, u ul pranë nënës.

— Mama, takova Marien duke ardhur. Më tha
se kishte ndër mend të kthehej këtej.

— Cilën Marie? — e pyeti xha Fotua menjëherë.

— Fqinjën tonë. Do të vejë edhe ajo në llixha
së bashku me mamanë.

«Ehu, ç'muhabete». Xha Fotua u ngrit dhe,
duke ecur qetë-qetë, doli nga shtëpia.

Në qoshe të rrugës kishte ndaluar një maqinë
e re. Zana kaloi pranë spontit, ndërsa vështrimin
e mbante tej nga kthesa, ku priste të shikonte Kuj-
timin. Çuditëj përse Kujtimi kishte dashur ta priste
pikërisht në atë rrugë, ku maqinat e shpeshta, që
ndiqnin njëra tjetrën, ngrinin shumë pluhur për-
pjetë. Asnjëherë nuk ishin takuar në kryqëzime rru-
gësh kaq të zhurmshme.

Një bori e lehtë u dëgjua pas saj. Eci pa e

kthyer kokën. Boria u dëgjua përsëri, këtë radhë më e fortë. Ajo përsëri nuk e ktheu kokën, veçse u bind se boria binte për të.

Ajo ra përsëri, këtë radhë më kumbueshëm, më me inat.

— Në djall të vesh me gjithë bori! — mallëkci Zana duke nxituar hapin.

— Ej, Zanë! — dëgjoi një zë që e thërriste nga pas.

Dera e kabinës u përplas dhe prej andej doli Kujtimi. Zana s'po e merrte veten nga çudia.

— Nuk e duroke dot borinë time, — tha Kujtimi, kur ajo i ishte afruar pranë maqinës.

Zana u mbështet tek parakolpi.

— E përdorke keq, — i tha.

— Jo që tani me vërejtje, Zanë. Mund të më vejë ters zanati.

— Pse, vërtet more maqinë? — u habit Zana.

— Nuk e shikon, përpara syve e ke.

— Ti tallesh. Mos është e ndonjë shoku?

— Jo, Zanë, kjo është imja.

Asaj ja deshte zemra të ishte kështu, por përsëri nuk besonte.

— Përsëri dyshon? — e pyeti Kujtimi.

— Të them të drejtën, kurrë nuk më kanë pëlqyer shaka të tilla.

— Po këtu s'ka vend për shaka, Zanë. Kjo është maqina e re që i erdhi ndërmarrjes sonë. Ma caktuan mua për ta përdorur.

— Epo urime atëhere!

Zana i zgjati dorën.

— Faleminderit!

— Veç një vërejtje do të të bëj, Kujtim.

Kujtimi hapi sytë.

— Asaj borisë mcs i bjerë me vend e pa vend, se bën vaki ta prishësh qysh tani.

Kujtimi qeshi. Hapi derën dhe hyri në kabinë. Nga dera tjetër u fut Zana.

— Një gjë, Zanë! Sa herë që do të të shoh, do t'i bie borisë fort. S'besoj të trembesh apo jo?

Ajo qeshi.

— Po tani nga e ke rrugën, Kujtim?

— Në park. Lëmë maqinën dhe kthehemi së bashku.

Zana pranoi.

Motcri i ri ushtoi nga një zhurmë e çjerrë, kurse nga skapamentua u shpërndanë shtëllungat e zeza të tymit.

Nuk kishte kaluar as edhe një javë nga dita që nënë Meremja kishte shkuar në llixha, kur xha Fotua vendosi të shkonte një herë për ta parë. Atë ditë porositi të bijën, ashtu siç kishte bërë edhe e shoqja para se të ikte, dhe doli për të gjetur ndonjë maqinë.

Rrugën deri në Elbasan e bëri me një «Zuk» të vjetër të tregëtisë. Vërtet që gjatë rrugës mezi priste sa të arrinte, po shoferi, ama, ishte shakaxhi i madh e nuk e la të mërzitej. Edhe maqinën e bënte të fluturonte, aq sa xha Fotua u tremb në fillim dhe desh t'i thcshte: «More djalë, ngaje një çikë ngadalë të shkretën se nuk na ndjekin shejtanët nga pas». Por këtë nuk ja tha shoferit me zë. Ju kujtuan pasagjerët e tij të dikurshëm. Njerëz të ndry-

shëm hipnin e zbrisnin stoleve të karrocës së tij. Qëllonte edhe ndonjë noksan që niste nga të rëndat, kurse xha Fotos i vinte aq inat, sa ishte gati ta ndalte karrocën dhe ta zbriste në mes të rrugës. Ja kështu ishte edhe puna e tij. Shoferi dukej djalë i shkathët dhe timonin e rrotullonte si të përdridhte zinxhirin rreth gishtit.

Në të hyrë të qytetit «Zuku» u ndal dhe xha Fotua mbeti i vetëm në ato rrugë të panjohura. Kishte qenë këtej vetëm një herë para shumë vitesh, po ku ishte Elbasani i atëhershëm me këtë që kishte përpara. Në rrugë gjeti një djalë që e shoqëroi gjer tek stacioni i autobuzave. Vetëm aty nga dreka, pasi kishte pyetur gjatë rrugës mbi dhjetë vetë, xha Fotua mundi ta gjente nënë Meremen. Xha Fotos i bëri përshtypje ndryshimi i gruas së tij. Shkuan së bashku në një lulishte të bukur pranë godinës së spitalit.

— Po ç'qenka këtu, moj grua, ç'qenka! — tha xha Fotua i habitur nga gjithë ata njerëz që shihte përreth. — Paskam bërë mirë unë që erdha. Po si t'ja bëj të kaloj këtu edhe këto ditë që të kanë mbetur e të kthehem bashkë në Vlorë, se, për perëndi, po të iki unë, s'kujtohesh më ti për t'u kthyer. Po, po, s'kujtohesh më.

Nënë Meremja vuri buzën në gaz me shakanë e të shoqit. Aty pranë ishin ulur në një stol disa pleq dhe kishin pleksur një domino katërshe.

— Epo paske pasur hakë që ngulje këmbë, moj grua. Këtu qenka vërtet për moshën tonë.

Ata lanë pas godinën e pushimit dhe u drejtuan për andej nga vendburimet. Duke ecur rrugës, kudo ndeshnin me njerëz. Xha Fotua i vësh-

tronte të gjithë me bisht të syrit dhe rrallë thoshte ndonjë fjalë. Mendjen e kishte humbur diku larg. Ndoshta ishte duke numëruar të gjitha kthesat që kishite marrë në jetë. Është keq kur punët të shkojnë mirë, qoftë edhe përkohësisht, siç i kishin shkuar xha Fotos, se pastaj mësohesh të mos shikosh më larg hapit tënd. Ai kishte punuar vetëm për vete dhe për shtëpinë, ndaj tani që edhe mund t'i shkonte mendja për të kaluar ndonjë ditë të lumtur, siç bënin moshatarët e tij, i vinte rëndë nga vetja e nuk mund të hapte dot gojë.

— Pse sonte si do t'ja bësh për të fjetur? — i tha e shoqja. — Këtej ka njerëz shumë dhe, po të mos e sigurosh që tani hotelin, bën vaki të mbetesh jashtë.

— As vetë nuk di se si do t'ja bëj.

— Po në shtëpi kur do kthehesh?

Ai nuk u përgjegi menjëherë. Papritur kishte marrë një pamje shumë të trishtuar.

— Sa më shpejt, — tha pastaj gati si me inat, — sikur të mund të ikja që tani, do të ishte më e mira e punëve. Këtu, moj plakë, më solli merakun yt, pa ti e di sa më merr malli mua për të tjerat.

«Kjo është të vrasësh veten, — mërmëriste pareshtur. — Të mundohesh gjithë jetën dhe të derdhësh djersë për dhjamë qeni! Kjo është me të vërtetë për të vrarë veten!»

Eh, sa gjatë do t'i kishte folur vetes atë ditë sikur të mos kishte gruan pranë që ja ngatërronte shpeshherë mendimet. Ishte e para herë që mendonte për veprën më të mirë që kishte bërë gjatë jetës. Gjithshka i dukej e kotë. Veç merita e tij qëndronte se kishte rritur dy njerëz për të ardhmen.

Merita e tij!.. A ishte vërtet merita e tij kjo?..

Diku, në anë të rrugës, ishte ulur një çift. Bisedonin me njëri-tjetrin dhe herë pas here fusnin në gojë diçka që mbanin në një letër. Mes bisedave të tyre ndërhynte shpeshherë zëri i spikerit të një tranzistori që s'dukej se ku e kishin vendosur.

Xha Fotua kaloi pranë tyre dhe mblodhi buzët i pakënaqur.

— Dikur, në kohën tonë, ne s'kishim kohë për t'u ulur hijeve kështu.

— E ç'e kujton kohën tonë. Tani ta ka qejfi të jetosh. Këtu çdo mbrëmje vijnë nga qyteti çifte. Si duket u ka hyrë në zemër ky vend.

Xha Fotua s'foli. Ecën edhe disa hapa më tej dhe u kthyen. Xha Fotua kishte merakun e natës. Mendja i thoshte të kthehej me trenin e fundit.

«Si është e mundur, — pëshpëriti Gimi me vete duke ndjekur rrugicën që çante përmes lagjes. — Beni, Mira, Petriti, Marinda... Eh lumturi; përse nuk vjen me krahë që t'i shetisësh qiejve njerëzit e lumtur? Përsëri do të jemi bashkë. Beni do të na bëhet farmacist. Mbrëmjeve të verës do të dalë qytetit me kostum të bardhë, si indikator më i ndjeshëm ndaj motit. Njerëzve, natyrisht, do t'ju rrijë një çikë me hundë. Por ne, shokëve, ama... Do t'ja presim hundën po të tentojë. Mira do të vazhdojë për kanto. Kam besim se zëri i saj i ëmbël do të ushtojë kumbueshëm altoparlantëve të atdheut. Veç ne... bezdi do të na ketë. Kudo që ta takojmë, do t'i kërkojmë me ngulm që t'u japë tin-

gëllim të ri motiveve tona të fëmijërisë. Atë për ne nuk vdesin, ashtu siç nuk vdes kujtimi për një nënë që na ka rritur. E ti Mira s'duhet të harrosh ato, ndryshe, duhet të harrosh gjithë fëmijërinë tonë të lumtur, duhet të na harrosh ne dhe gjithshka që të lidh me këtë qytet. Ti Mira, këtë nuk do ta bësh kurrë. Ne s'do të lejojmë që ta bësh. Më fal, pra, që të ndjell një fatkeqësi, por kam dëgjuar se arti juaj është shumë delikat. Kurse ne të duam ty, përherë kryelartë, Mira. Për herë në hapin tonë.

Suksese, pra, në kanto, shcqja jonë!

Po ti, Petrit? Këtëj e tutje do të na përshëndesësh në një tjetër gjuhë rrugëve të lagjes. Nuk do të ta marrim për keq nëse gjatë bisedave të shpëton ndonjë fjalë e huaj: As ti Marinda mos u skuq kur të na përshëndesësh:

— Hau du ju du maj çajlldhud komrejds?1)

Ai vazhonte të ecte pa e mposhtur aspak zjarrin e entuziazmit dhe përherë e njëjta pyetje i trokiste ritmikisht ndër mend: «Si është e mundur?» Vërtet që Mira e kishte siguruar kanton, por babai i saj ende shetiste kantierëve. I Petritit po kështu. I Marindës. Në përgjithësi po kjo gjë ishte e përbashkët për ata që kishin fituar të drejtën e vazhdimit të shkollës së mesme. Po Gimi? Ç'mund të tregonte ai për të atin, kur xha Fotua ende vazhonte të rrinte pa punë, vetëm e vetëm për të mos braktisur një karrocë? E pra, si është e mundur që i biri i një privati të fitojë bursë shteti? Ja ky

---

1) Si jeni shokët e mi të fëminisë? (angl.)

ishte i gjithë thelbi që Gimit i shqetësonte mendjen në ato çaste të lumtura.

Gimi nuk mund ta kuptonte nëse ecte apo vraponte rrugëve të lagjes, derisa papritur u ndal pranë asaj pemë ku kthehej përherë. Shtyu me forcë kanatin e tendosur të portës dhe, kur kjo u hap me një kërcëllimë të ngjirur, hyri brenda. Oborri ishte shumë i pastër, megjithëse herë pas here shkëputeshin gjethe të verdha nga degët e kumbullës që ndodhej në anë të murit. Shtrati i karrocës që ndodhej nën degët e saj, kishte grumbulluar gjethe me bollëk. Dhe e para gjë që i ra në sy Gimit, ishte karroca. Edhe sa kohë do të qëndronte ajo nën degët e kumbullës që shkundnin mbi të gjethe të thata? Uji që ishte derdhur për të larguar pluhurin nga çimentua ende nuk ishte tharë. Po kështu edhe vazot me lule që ishin vendosur në vende të dukshme të oborrit, ende nuk e kishin kulluar ujin. Zana që kujdesej gati çdo mbrëmje për to, me sa duket, sa ishte shkëputur prej tyre. Ndryshe nuk kishte se si të kullonte ujë ende prej vazove.

Ai përplasi këmbët në hyrje dhe fërshëllima e tij e gëzuar, me siguri kishte arritur deri në atë qoshe ku ishte mbështetur xha Fotua.

— Gëzim e paç, mor djalë, po ç'paske kështu sonte? — e pyeti e ëma që i kishte dalë përpara.

Nënë Meremja, që ishte kthyer nga llixhat, e ndjente veten të rinuar e plot shëndet. Dukej sikur çdo gëzimi të bijve të saj ajo donte t'i qëndronte sa më pranë. Vërtet që këta të rinjtë i sheh përherë me fytyrë të qeshur, por edhe kjo ka arësytet e veta.

Gimi nuk mundi të nxjerrë dot asnjë fjalë,

veç me të zgjidhur këpucët, ju hodh nënës në qafë dhe ashtu të përqafuar hynë në kuzhinë. Xha Fotua që ishte ulur në minderin e qoshes, e la mbi dërrasë tufën me gjethe duhani, që ishte duke grirë dhe vështroi i habitur ata që po përqafoheshin sikur të kishin kohë pa u takuar. Gimi ende vazhdonte të vërshëllente në krahët e nënës.

— Mjaft, more, me atë bilbil, se na shurdhove. Au, ç'paska kështu djali? Kaq shpejt dashke ta kthesh në han këtë shtëpi? — ulëriu tërë inat xha Fotua.

Dhe Gimi me të vërtetë e pushoi vërshëllimën, por nuk mundi që njëkohësisht të largonte edhe atë ndjenjë entuziazmi që desh ta ngjallte kudo.

— More, po ty të paskan luajtur burgjitë më duket! Luaj, moj Zanë, se na u çmend gruaja me gjithë djalë.

Zana që ishte duke hekurosur disa rroba në tavolinë, nuk mund të mos shqetësohej nga ky kontrast kaq i papritur.

— Ne nuk jemi çmendur baba, — tha Gimi.

— Epo ç'pasje kështu atëhere? — pyeti Zana.

— Bursë për në teknikum.

— Si?!..

— Përse habiteni? Mos vallë nuk e meritoj?

Nuk ishte vetëm Zana ajo që mbeti e habitur. Nënë Meremja e shtrëngoi edhe më fort të birin në krahë dhe s'dinte ç'të thoshte. Vetëm xha Fotua nuk dinte si ta kuptonte këtë. Si është e mundur që t'i dalë bursë djalit të një privati. Ç'zemërgjerësi! Si është e mundur?! Xha Fotua ende nuk po dinte se si duhej pritur kjo ngjarje.

— Pa hajde një herë këtu, hajde, — i tha të birit.

Gimi ju qas dhe ndjeu në qafë dorën e rëndë të xha Fotos. A s'ishte ai që pak më parë kishte menduar se dikush prej tyre ishte çmendur?

— E ke të saktë, Gimi?

— Më se të sigurtë, baba. E pashë vetë listën e bursave që ishte ngjitur tek dera e këshillit. Unë nuk e di përse ju e besoni kaq pak këtë. Unë edhe me mësimë nuk kam qenë keq. Ti, Zana, e di mirë këtë.

— Atë edhe unë e di, mor bir. Por nuk lypsen vetëm notat.

Mes tyre ishte nderë heshtja. Vështrimi i Zanës, që shihte xha Fcton drejt në sy, dukej sikur i thoshte:

«Tani duhet të mendohesh mirë, baba. Ja, tamam në këtë kohë ka kaq shumë rëndësi fjala jote!»

Po ai nuk dinte ç'të thoshte. Shtrëngoi përsëri tufën e duhanit në dorë dhe nisi të grinte mbi dërrasën që kishte vënë aty përpara këmbëve. Për të, lajmi që po sillte Gimi ishte si një rrufe kryeneçe që me shkarkesën e saj kishte depërtuar thellë në lëmshin e mendimeve të tij.

Atë natë të gjithë ranë vonë, por vetëm Zana me nënë Meremen bënë gjumë të qetë. Gimi kishte folur gjatë nëpër gjumë, kurse xha Fotua nuk kishte pushuar së përpëlituri në shtrat...

Nën hijen e eukaliptit dukeshin tre burra të

ulur mbi një stol, aty pranë murit të lulishtes. Njëri prej tyre dallohej që larg nga festja e bardhë që ishte xha Fotua. Rrinte në anën e djathtë të dy të tjerëve dhe me shprehjen e fytyrës së tij të jepte të kuptohej se pak i interesonte muhabeti që kishin ata. Kurse në të vërtetë ai i kishte bërë veshët pipëz dhe nuk linte fjalë t'i shpëtonte pa dëgjuar. Puna ishte se ajo bisedë nuk para i shkonte pas midesë.

Ai që rrinte në mes, ishte xha Selmani, që atë ditë e kishte bërë zemrën gur dhe e kishte dorëzuar karrocën e tij në komunale. I treti që rrinte në krahun e majtë të tyre, ishte Mersini. Rastin e hyrjes së xha Selmanit në komunale ai donte ta shfrytëzonte si shembull të mirë për të bindur xha Fcton që të shkonte pas tyre.

Xha Selmani mund të ishte moshatar i xha Fotos dhe e vërteta ishte se në jetë gjithshka i kishte shkuar sipas qejfit. Por kohët e fundit e kishin futur në telashe të mëdha. Djali i madh atë vit mbaronte për inxhinier ndërtimi, kurse vajza, që vinte pas të madhit, kishte mbaruar një kurs për teknike. Këta të dy ja kishin prishur mendjen fare xha Selmanit.

— Bëj dhe ti si gjithë të tjerët, — i thoshte vajza. — Futu me gjithë karrocë në komunale.

Kurse i biri ishte më i prerë.

— Lere fare këtë zanat të vjetëruar, — i thoshte. — Tani je plak dhe s'ke më fuqi; do të na kesh ne për çdo nevcjë.

Ai nuk kishte vendosur as andej e as këtej. I vinte mirë që i biri i bëhej krah për pleqëri, por prapë kujtonte rrugët nga kishte kaluar jeta e tij

dhe ndjente përbuzje për atë Selman ende të fortë, që mund të rrinte duarkryq e t'i kalonte ditët duke luajtur domino me pensionistët e parkut.

Kishte kohë xha Selmani kështu, pa vendosur asgjë, derisa një ditë u ngrit i inatosur dhe shau me neveri plogështinë që po e mposhtte para kohe. Atëhere ju mbush mendja se puna ishte e domosdoshme për të, ndaj u ngrit, mbërtheu kuajt në karrocë dhe bëri tutje.

Atë mbrëmje takoi rastësisht xha Foton dhe të dy së bashku u ulën tek stoli përpara murit të lulishtes.

— Hajde, more Selman, hajde, se e bëre fora këtë radhë, — ti tha me ironi xha Fotua.

Por xha Selmani nuk ja ktheu, sepse edhe xha Fotua kishte hak të tallej me të. Dikur i kishin thënë njëri-tjetrit se në komunale nuk futeshin sikur të bëhej nami. Por ja që nuk ndodhi kështu. Disa u futën në komunale dhe asgjë s'u bë. U futën të tjerë përsëri dhe ndonjë hata e madhe nuk u ndodhi. Radha ju kishte ardhur atyre. Xha Selmani shkau i pari. Më i përmbajtur do të ishte treguar ndoshta, sikur të kishte me se të lëvizte duart.

— Unë, mor vëlla, — vazhdoi të flasë Mersini pa ju drejtuar asnjërit, — nuk kam ndonjë interes që t'ju them se në komunale është parajsa. Ja më thuaj ti, xha Foto, a kanë parë ndonjëherë ushqim të thatë kuajt e tu?

— Lëpushka, thua ti?

— Jo. Jo. Mel e tagji.

— More, me bollëk vërtet që s'kanë pasu, por, ama, lëpushka kanë ngrënë sa kanë dashur.

— E, or tungjatjeta, por lëpushka është lëpushkë dhe e këput kafshën në mes të rrugës. U mban shpirtin tagjia. Kurse kuajt tani e kanë aq me bollëk, sa ju mbetet e darkës për në mëngjez.

— Gjepura!

— Ty kështu të janë dukur të gjitha, por pyet këtë që e pa me sytë e tij.

Xha Selmani aprovoi me kokë.

— More nuk është puna aty, — foli së fundi xha Selmani. Jeta, mor vëlla, bën përpara. Sot edhe plehrat e qytetit i mbledh maqina, lëri pastaj të tjerat. Po ne le të shtyhem edhe ca me këto vjetërsira, sa të kemi kohën me vete.

Xha Fotua e mbante kokën mënjanë, por veshët, ama...

6.

Njerëzit që zbritën nga autobuzi i porsaardhur prej kantierit u shpërndanë në drejtime të ndryshme. Të fundit udhëtarë që zbritën, ishin dy vajza, që nga ç'dukej prej bisedës së tyre, ende nuk e kishin vendosur se ç'drejtim do të merrnin.

Neonët ndrinin para dhe pas fytyrës së tyre. Kurse hijet e pemëve që lëkundte flladit, luhateshin sa andej këtej trotuarit.

Ngado lëvizje njerëzish.

— Ti, Zana, si do t'ja bësh? — e pyeti për të fundit herë shoqja që kishte zbritur me të.

Ajo ngriti supet.

— Epo këtu nuk rrihet, de! Le që unë e ndjej veten pak si të këputur.

— Mirë pra. Eja të të përcjell.

U futën të dyja mes njerëzve.

— Zana. Më fal që nuk të kam pyetur ndonjëherë kur do t'i hamë ato llokumet e tua.

— Më mirë prit vjeshtën, — qeshi Zana.

— Ehu edhe ti me këtë vjeshtë! Shkurtoje një cikë kohën të shkretën, se na plase shpirtin.

— Zana, — thirri dikush.

Ajo e njohu mjaft lehtë këtë zë që po e thërriste, por vendin se nga po i vinte zëri ende nuk po e përcaktonte dot. Sa bukur i maskonte fytyrat kjo luhatje hijesh që zgjatej gjer në fund të trotuarit.

Zana ishte ndalur dhe po i shtrëngonte dorën shoqes së vet. Në sytë e saj ajo lexoi një vështrim që mund të thoshte diçka më tepër se një këshillë.

— Mirë u pafshim, Zanë!

Ajo bëri disa hapa përpara dhe ktheu kokën:

— Dhe mos harrc se...

Zana qeshi. Ju kujtuan përsëri llokumet që ajo ja përsëriste aq dendur.

Kujtimi kaloi mes njerëzve dhe ndali para saj.

— Si je, Zanë?

— Unë mirë jam. Po ti si shumë u vonove sot. Gjithmonë kështu do të të pres ty?

Kujtimi ja dha të qeshurit me të madhe.

— Edhe unë kështu do të qeshja, sikur këtu të më prisje gjithmonë ti, — ja priti Zana.

— Kjo është anë tjetër. Kurse mua më duket sikur ti ke fituar aftësinë për të kërkuar llogari edhe kur je e bindur se fajtoje je vetë. Unë kam

gati gjysmë ore që po të pres këtu, kurse ti...

Vazhduan të ecin pa folur. Zana dukej ca si e vrenjtur në fytyrë, megjithëse rrezet e dritave që binin rrëshqitazi mbi fytyrën e saj, nuk mundnin kurrsesi ta tregonin më të qeshur.

— Po sot nga ishe?

— Si gjithnjë, rrugëve. A nuk të kam thënë se rrugët tona mund të çojnë kudo.

— Kudo!

— Po. Po. Kudo mund të çojnë, veç sot ndoshta rastësisht më çuan përpara kënaqësisë më të madhe të zanatit tim. A e di ti, Zanë, ç'do të thotë të ecësh për një copë rrugë me njerëz të lumtur? Ja, kështu më ndodhi.

Në mend nisën t'i shetisnin përsëri fytyrat e atyre dy udhëtarëve që kishte marrë në kabinë, Shqetësimet e tyre. Dialoget e tyre. Ai nuk desh t'i shqetësonte. Vështronte vetëm rrugën e gjatë dhe herë pas here ulte apo shtonte gazin. Kur hipën. Kujtimi i zgjati paketën e cigareve djaloshit, por ai as këtë nuk e pranoi, ndoshta nuk desh të fyente vajzën që kishte në krah, ose ndoshta vërtet nuk e pinte cigaren. Kujtimi nuk kishte qejf të ndërhynte mes dialogut të tyre me pyetje që për ta nuk do të kishin asnjë rëndësi. Ndaj ndezi një cigare dhe rrallë herë ju kushtonte vëmendje udhëtarëve.

Vetëm kur arritën tek një stacion nafte që ishte ndërtuar aty pranë rrugës, Kujtimi ndaloi. Mensa e punëtorëve sa ishte hapur dhe prej derës së saj hynin e dilnin njerëz.

— Këtu do më falni pak, — ju kërkoi lejë Kujtimi. — Sot kam ikur pa futur gjë në gojë.

Djaloshi vështroi vajzën që kishte në krah si të desh t'i thoshte: a s'shkojmë edhe ne. Vajza aprovoi. U përplasën të dyja dyert e kabinës dhe të tre u gjendën në rrugë.

— Kjo është mensë e mirë. Sa herë që më bie rruga këtej, është e pamundur që të mos kthehem një herë.

Djaloshi tundi kokën.

— Ju keni qenë ndonjëherë këtej? — i pyeti Kujtimi.

— Jo, — u përgjegj djaloshi.

— More, më falni se s'ju pyeta, — ju kthye seriozisht muhabetit Kujtimi. — Ku punoni?

— Jemi akoma studentë. Kjo vazhdon për fizikë, kurse unë për shpim.

— Shumë mirë. Mos jeni të fejuar gjë?

— Jo.

Kujtimi mblodhi buzët si të desh të thoshte: «Shumë keq». Ai në mendjen e tij kështu i kishte quajtur qysh kur i kishte parë në rrugë. Le që shkonin aq shumë, sa do të ishte gjynah sikur të mos ishin vërtet të fejuar. Me siguri që ata do t'ja kishin fshehur Kujtimit të vërtetën ose ndoshta ende nuk e kishin shpallur fejesën.

— Këtej kemi një shokun tonë, — nisi të tregonte studenti. — Ende nuk i ka mbushur dy muaj që po punon në naftë. E ç'të të them më tej. Për ne janë gjë e madhe dy muaj. Kemi bërë vite të tëra pranë njëri-tjetrit. Kjo kohë është me të vërtetë një pranverë e bukur.

— Që i paraprin një dimri të vështirë, — shtoi vajza.

Kujtimi shikonte herë njërin e herë tjetrin.

Gjithmonë i vinte rëndë kur papritur e ndjente veten mes intelektualëve. «Ja nisën këta tani», — tha me vete Kujtimi.

— Nuk është krejt kështu, — tha si me mëdyshje djali. — Edhe dimri më i tmerrshëm nuk i tremb dot njerëzit e fortë. E pra, varet si ta presësh dimrin.

Hynë në mensë dhe u ulën të tre në një tavolinë diku aty nga rreshti i mesit.

Kështu hëngrën bukë dhe pa humbur kohë u nisën përsëri për rrugë. Ata të dy diskutonin rreth diçkaje intime. Veçse me atë ton të ulët që i jepnin zërit, vështirë se merreshin vesh nga zhurma e motorit. Ngado që t'i hidhte sytë Kujtimi i dukej sikur përpara kishte Zanën. Maqina ecte dhe atij i dukej sikur aty, në front të maskarinos, kishte zënë vend Zana. Qëndronte aty me lehtësinë më të madhe dhe sa herë që kthente fytyrën nga Kujtimi, dukej sikur i thoshte:

«Derisa të jem unë këtu përpara, ti s'ke për t'i ngatërruar kurrë rrugët».

Kthente kokën majtas dhe në lartësitë e kullave të shpimit dalloi të skicuar thjesht portretin e Zanës. Kthente kokën djathtas, përsëri Zana. Ngado Zana. I dukej sikur vegimi i saj kudo e ndiqte pas. Kështu i ndodhte jo vetëm kur në kabinën e tij buzëqeshnin gëzueshëm njerëz të lumtur. Edhe kur udhëtonte vetëm kështu i ndodhte.

Në mbrëmje Kujtimi u kthye me të njëjtët pasagjerë në qytet. I përcolli gjer në stacionin e trenit dhe u nda prej tyre. Kujtimi ende e mbante mëndjen tek ata, megjithëse asgjë e domosdoshme nuk e lidhte më, bile as që mund të ishte i sigurtë

nëse do të qëllonte që t'i takonte ndonjëherë tjetër. E megjithatë nuk i hiqeshin nga mendja. Kjo s'mund të jetë rastësi. Kujtimit kështu i ndodh për herë me udhëtarët e tij. Ndoshta ai kërkon që prej sedileve të tij t'u japë të gjithëve nga pak lumturi. Që të jenë të gjithë njësoj të lumtur. Ja pse nuk i heq nga mendja ata që ende mund të diskutojnë për dimrin e ashpër që do t'u vijë, ata që kishin bërë një rrugë aq të gjatë, vetëm për të takuar një shok të tyre. Këta janë njerëz që, do s'do, të ulen këmbëkryq në kujtesë.

Në krah ndjente dorën e Zanës që herë pas here e tërhiqte drejt vetes, kurse mbi supe i ende-shin hijet e eukalipteve dhe zbetësia e neoneve që depërtonte mes gjetheve.

— Më the se sot kishe qenë i lumtur!..

— Të kisha ty përpara, prandaj. Ngado që të hidhja vështrimin, më dilte vetëm portreti yt. Herë majë kullave, herë majë maleve, herë kaltër-sive të qiejve. Ngado më dilje ti, si të dcje të më thoshe: «Ngado që të kalosh, nëpër pronat e mia do shkelësh!»

Zana qeshi me naivitetin e tij.

— Kurse mua, Kujtim, nuk do më pëlqente që të të dukej kështu, kur je duke ecur.

— Pse?

— E ku i dihet momentit. Rrugët tona nuk janë autostrada, as sheshe të parrezikshme nuk janë.

— Kështu flasin shpesh frikacakët, Zanë. Kurse unë nuk dua që ti të jesh e tillë.

Zana nuk foli më. Ecnin ashtu pranë njëri-tjetrit.

— Zanë. Mua më duket sikur prej kohësh kemi lënë diçka kryesore në heshtje.

— Përse e ke fjalën?

— Po ja. Nuk do rrimë gjithnjë kështu. Dje ja tregova mamasë fotografinë tënde. «E mirë qenka në të parë», — tha mamaja dhe ja tregoi babait. «Po huqet si i ka?» — pyeti ai si të deshte të peshonte me një vështrim të vrazhdë, gjithë dashurinë time. U kisha folur shumë pak për ty, ndaj flisnin me një pasiguri të tillë. Mamaja mezi ç'pret që të të takojë, kurse babai vazhdimisht më porositi që ta shoh mirë kendarin. Eh, nëna... sa gjatë më pyeti për ty!

— Kështu e kanë nënat, Kujtim. Por baballarët shikojnë edhe diçka më tepër.

— Sidcqoftë, të dy kanë të drejtë. Duhet bërë diçka.

Dikush i përshëndeti me kokë. Era e këndshme e luleve përhapej nga të gjitha anët.

U kthyen.

— Tej, tek hyrja e kinoteatrit, po fikeshin e po ndizeshin dritat. Sinjal ky që do të thoshte se pas pak do të fillonte shfaqja. Para oborrit kishin mbetur shumë njerëz. Me siguri do të ishin ata që s'kishin gjetur dot bileta.

— Sa vajti ora, Zanë?

— Gjashtë pa pesë.

— E po nxito, pra. A nuk e sheh se pas pak do të mbyllet edhe dera.

Ata hipën në trotuar dhe u zhdukën mes turmës që priste para kinoteatrit.

Maqina u ndal përpara dyqaneve të fshatit. Xha Fotua hodhi këmbën mbi spontin e majtë të maqinës dhe, si zbriti në tokë, i zgjati shoferit disa të holla që ju ndodhën në xhep. Kjo i solli ndër mend kohën kur, pas çdo rruge, mbliidhte shpërblimet. Eh, si i qeshte buza atëhere e sa me qejf e rrihte kamzhikun në ajër! Atëhere edhe kuajt nxitonin me sa mundnin, sikur ta dinin që sedra e të zotit nuk ngopej lehtë. Kështu nxitonte xha Fotua tërë qejf rrugëve të lagjes, se kudo e kërkonin, kudo ja kishin nevojën.

Maqina la prapa një shtëllungë të dendur tymi dhe çau përpara. Xha Fotua mbeti i vetëm përpara dyqaneve, ku hynin e dilnin njerëz të ndryshëm, të panjohur për të. Atij rrallë herë i kishte qëlluar rasti që të vente në këtë fshat dhe, veç mikut të tij, Sadik Bushit, nuk njihte njeri tjetër. Me të xha Fotua e kishte gjetur fjalën lehtë, kur ju lut që të linte kuajt në fshat për një farë kohe, se në qytet puna e tij kishte nisur të merrte tatëpjetën. Sadiku ja qau hallin si mik që e kishte, dhe ja mbajti kuajt për disa muaj rresht. Herë-herë i futi edhe në punë si për t'i shkundur nga plogështia e për të nxjerrë të paktën ushqimin e tyre. Por kohët e fundit Sadiku kishte mbetur aq ngushtë, sa nuk dinte si t'ja bënte. Një djalë që kishte e që u vinte kuajve pas, e kishte futur në punë në kooperative, kështu që kuajt kishin mbetur të lidhur këkë më kokë aty pranë oborrit të shtëpisë. Mbrëmjeve, kur kthehej Sadiku nga puna, i lëshonte në

kopsht për të kullotur, por atëhere shihte të zinjte e ullirit, se, me t'i zgjidhur, ata e mbanin vrapin në parcelën e lakrave të kooperativës. Pastaj kush dëgjonte brigadierin, që i kishte zënë nja dy herë, i kishte lidhur e i kishte dorëzuar në sektr. Sadiku nuk i vinte aq keq për lekët që paguante për të nxjerrë kuajt nga sektori, sa e mërzitnin fjalët që dëgjonte në çdo mbledhje. Kjo punë zgjati shumë dhe arriti deri aty, saqë një ditë e thirrën në kryesi dhe e shkundën mirë.

I zënë ngushtë, Sadiku nuk po dinte si të vepronte. Për mikun ishte gati të bënte ç'ishte e mundur, por, kur e pa që i ishte mbledhur keq, vendosi të bënte diçka tjetër. Ndaj një ditë porositi një fshatarin e tij që do të shkonte në qytet, të takohej me xha Foton e t'i thoshte: «Ai miku yt, Sadiku, i ka punët keq me ata kuajt». Sadiku e dinte që xha Foton do ta shqetësonte ky njoftim i shkurtër e do të kërkonte të dinte hollësisht të tjera. Prandaj Sadiku e porositi fshatarin që të mos i thoshte asnjë fjalë tjetër. Për të ishte e qartë se xha Fotoni nuk do ta mbante më vendi, por do të vinte vetë në fshat. Se Sadiku ishte i sigurtë që miku nuk ja donte kurrë të keqen.

Kështu ai po e priste xha Foton nga dita në ditë.

Xha Fotua shikoi me radhë dyqanet. Në she-shin para tyre lëshonin hije degët e akacieve. Fruga ushtonte nga zhurma e motorëve. Meqë ishte e vetmja rrugë që kalonte mes fshatit, mjaft rrallë qëllonte që të mbetej në heshtje.

Xha Fotua u nis me hap të shpejtë për në shtëpinë e Sadikut, që ndodhej disa kilometra larg fshatit.

Kur ju afrua oborrit të shtëpisë, e para gjë që i ra në sy, ishin kuajt e lidhur kokë më kokë tek një man me degë të prera. E kishte marrë malli për kuajt, ndaj se si e ndjeu veten kur ata i kthyen sytë menjëherë drejt tij.

«I paska mbajtur mirë Sadiku», — tha me vete i kënaqur, kur i pa kuajt të shëndetshëm.

Kur nisi t'i përkëdhelte në qafë, u dëgjua e lehura e ngjirur e një qeni të vogël andej nga praku i derës. Xha Fotua e kuptoi se nuk ishte e hijshme të takohej më parë me kuajt, se me mikun që ishte kujdesur aq shumë për ta, ndaj eci nëpër atë rrugicë të shtruar me copëra gurësh, i ndjekur nga qeni që s'pushonte së lehuri. Derën ja hapi Rushua, djali i madh i Sadikut. Ama ç'trup që kishte hedhur rrufjani! Me ta njohur xha Foton, ju hodh në qafë dhe e ftoi brenda.

Sadiku sapo ishte kthyer nga arat, kurse e shoqja ende nuk kishte ardhur. Zakonisht ajo kthehej në shtëpi vonë, kështu që miqtë i priste në shtëpi herë Sadiku e herë i biri.

Atë natë nuk ishte shumë ftohtë, por Sadiku kishte vendosur që të mos kursente asgjë për mikun, ndaj në zjarrin e oxhakut mbështeti një kërcu të madh, që mori flakë mjaft shpejt. Aty pranë vatrës shtruan një mushama, ku vendosën njëërën pas tjetrës disa pjata me meze. Sadikut sikur s'po i zinte vend kjo e shtruar, se kishte qejf ta priste mirë mikun, por ç'ti bënte xha Fotos që ishte ulur këmbëkryq në qoshe e s'tundej më, bile edhe sikur kolltuqet të prisnin në dhomën tjetër. Pastaj biseda midis tyre nisi shtruar, ashtu siç niste sa herë që bëheshin të dy bashkë.

— Ti mirëse erdhe, o Fotc, — i tha Sadiku me dorë në zemër. — Unë do të të qaj hallin si mik që të kam. Të betohem për kalamajtë në më janë rënduar kuajt e tu, por puna është se edhe këtej. . .

Këtë gjë e kishte të qartë edhe vetë xha Fotua, ndaj nuk e la mikun që t'i qahej më tej. I erdhi keq që kuajt e tij i kishin nxjerrë aq shumë telashe Sadikut, sa, po t'i mësonte më parë të gjitha ato që dëgjonte, do t'i kishte marrë prej kohësh dhe do të bënte si të bënte me ta, ashtu siç pati bërë vite me radhë.

Të nesërmen heret Sadiku e përcolli mikun deri në të dalë të fshatit. Pastaj u ndanë, por atij nuk i bënin këmbët që të kthehej në shtëpi, të merrte dhe Rushon e të nisej për në punë. Se si i vinte kur i shihte kuajt tek po zhdukeshin në qafat e atyre kodrave. E brente shumë fytyra e zyrtë e xha Fotos, që vërtet e kishte mbajtur veten, por kushedi ç'mendonte me vete. I ziu Foto ç'do të hiqte me ata kuajt! Se, kur nuk mund t'i mbante dot ai që ishte në fshat, si mund t'i mbante Fotua në qytet.

Eh, sa keq ishin mpleksur këto punë!

Kurse xha Fotua vriste mendjen për diçka tjetër, kur po kalonte mes gjelbërimit të kodrave. Ai i ishte aq shumë mirënjohës Sadikut, sa nuk dinte si t'ja shpërblente. Kishte kohë xha Fotua që priste të ndodhte diçka me kuajt, se edhe vëlla po ta kishte pasur Sadikun, përsëri nuk mund t'ja linte kafshët për vite të tëra. Puna ishte se ai duhej të kishte menduar prej kohësh për këtë ose, së paku, të dinte se ç'do të bënte me kuajt në

qytet. Ashtu, lidhur pas kumbullës, nuk e mban dot gjënë e gjallë.

Kaq shumë xha Fotua nuk kishte menduar kurrë për karrocën. Ndoshta më parë edhe nuk kish-te pse të ngutej, por tani kishin ndryshuar aq shumë kushtet, sa s'mbante më ujë orizi.

Kur xha Fotua hyri me të dy kuajt në qytet, llambat anës rrugëve kishin nisur të llamburit-nin. Ai ishte zhytur aq thellë në mendime, sa nuk po e ndjente atë fresk të këndshëm që i përkëdhelte fytyrën.

8.

Në oborr endeshin pulat e bardha, ndërsa nënë Meremja shikonte përjashta nëpërmjet xhamit.

Kuajt rrinin kokulur.

Karroca ku ishin lidhur kokë më kokë, nuk e kishte ndryshuar pozicionin e mëparshëm. Në sytë e xhamtë të kuajve lexohej një farë trishtimi për kthimin e tyre në qytet. Sa kishin ndryshuar brenda atij muaji! Gropat e kurrizit ju ishin zhdukur plotësisht dhe me atë shëndet, sikur t'i mbërtheje në karrocë, jo vetëm që do ta bënë të fluturonte, por nuk do të ndjenin fare ç'ishte lodhja. Kurse ata rrinin aty, nën hijen e kumbullës. Kafshët e punës i torturon kur i lë lidhur kështu për një kohë të gjatë.

Nënë Meremes ju kujtua kusia me krodhe buke të mykura. E mbushi kusinë me ujë dhe e vuri

në zjarr që të zienin një herë e mirë, pastaj t'jua hidhte kuajve.

E gjora nënë Mereme, sa e vriste mendjen për ta! Gjatë viteve të shkuara, i shoqi dinte vetëm t'i mbërthente në karrocë dhe t'u përplaste kamzhikun fort në kurriz. Kurse ajo gjithmonë ja pregatiste ushqimin në atë kusinë e vjetër, që ishte mbuluar nga të zitë e zjarrit si brenda dhe jashtë. Kështu, me kusi në zjarr i priste kuajt sa herë që ktheheshin nga puna tërë jargë. Në mendjen e saj, bashkë me shqetësimin për fëmijët, kishte zënë vend edhe shqetësimi për kuajt. Ishin gjë e gjallë edhe ata që vërtisnin përditë rrotën e vjetër të kësaj shtëpie, siç vërtit pareshtur uji rrotën e një mulliri. Ndaj shqetësohej nënë Meremja për kuajt njësoj siç shqetësohej për fëmijët apo për të shoqin kur iknin pa ngrënë. Ajo ishte zonjë në atë shtëpi dhe, me aq sa të mundej, do t'i kënaqte të gjithë.

Kusia e zezë kishte marrë valë në sobë.

Nënë Meremja e hoqi nga zjarri, hodhi në të disa hime të mbetura nga të situarit dhe, si i përzejë mirë, jua shpuri kuajve që t'i hanin.

Dhe kështu, nënë Meremen më shumë e hante merakun sesa punët e tepërta. Mendja i rrinte gjithnjë tek e bija.

Me Kujtimin, Zana e kishte njohur disa ditë më parë, kur kishin shkuar të dy ta prisnin pas turnit të dytë, tek dera e artizanatit. Nënë Meremja kishte shumë merak për Kujtimin dhe, nga që donte ta njihnte sa më mirë, gjatë gjithë asaj rruge që bënë bashkë, nuk ja ndante vështrimin. Asaj i bëri përshtypje zëri i tij i ëmbël dhe shpatullat e gjera, megjithëse në fytyrë dukej i hollë dhe pak i vrazhdë.

Po të ishte për të, nuk do t'ja prishte as Zanës dhe as Kujtimit. Le të bënin si të dëshiro- nin vetë e ta ngrinin familjen sipas shijeve të tyre. E keqja ishte se atë pak do ta pyesnin në këtë punë. Xha Fotua, me ta marrë vesh se e bija ishte pleksur me një djalë, ja kishte pritur me zemërim:

«Përse m'i thua tani, plakë! Të kisha thënë qysh më përpara të hapje sytë, se fëmijët po na marrin rrugët. Kurse ti më thoshe se ju bie kot më qafë, se fëmijët ishin të mirë sa s'bëhet. Hë tani... vurja emrin kësaj po deshe. Le që është vetëm fillimi...»

Dhe ai vërtet ishte fillimi, por edhe më vonë nuk ndodhi ndonjë e papritur që t'i vinte njëllë shtëpisë, ashtu siç mendonte xha Fotua. Lëri të tjerat, por më e madhja ishte kur mori vesh se ai djali, me të cilin paskej hedhur sevda e bija, ishte Kujtimi. U fry atë natë e sa s'plasi nga inati. I foli Zanës sa s'mbajti mend as vetë ç'i tha, i foli dhe së shoqes, u foli të gjithëve... Por s'priti të dëgjonte asnjërin. U ngrit e doli jashtë, duke mur- muritur nëpër dhëmbë:

— S'thonë keq që, kur të merr lumi, të përlan nga të gjitha anët.

Gjithshka që ndodhte me ta, shtonte shqetësi- met në zemrën e nënë Meremes. Dhe s'kishte si të pranonte xha Fotua për dhëndërr atë që mori në qafë gjithë karrocierët. Jo, jo. Këtë ai nuk kishte si ta pranonte, megjithëse ky i dukej vetëm si se- bep, se edhe ai rrugën e komunales kishte nisur ta shikonte me një sy tjetër.

Një natë më parë i kishin ardhur në shtëpi Lavua, Mersini, Selmani, Kujtimi dhe disa shokë të tjerë, të cilët xha Fotua i mbante mend qysh nga fusha e druve. E zunë ngushtë të gjorin plak e ju lidh goja kur i pa. Ç'donin të gjithë në shtëpi të tij? Ata as më parë nuk e kishin pasur një zakon të tillë. Bile edhe në festën e Vitit të ri, që kjo gjë mund të lejohej pa të keq, një vizitë e tillë nuk kishte bërë vaki. Kjo e hutoi më keq xha Foton.

Shokët e takuan me radhë.

Kur xha Fotua po shtrëngonte dorën e Kujtimit, u përmend dhe në ato çaste e pa të domosdoshme që ta mblidhte veten. E vështroi Kujtimin në sy dhe i tundi kokën, si të donte t'i shprehte me këtë një mendim, që nuk mund t'ja thoshte me gojë. Kujtimi bëri përpara drejt shokëve.

Pas tyre shkoi edhe xha Fotua.

Eh, sa të ngarkuara ishin ato çaste!

Nënë Meremja doli në derë dhe i priti. Në fillim ajo nuk diti se cilët ishin. Vetëm kur pa Kujtimin mes tyre i vajti mendja tek karrocierët. Jo, kjo as asaj nuk i kishte shkuar ndër mend.

Ata u futën në dhomën e pritjes, kurse nënë Meremja nuk ndenji shumë me ta. Shkoi në kuzhinë dhe vuri xhezvenë e madhe për të pregatitur kafetë.

Vetëm kur shpuri kafetë, ajo vuri re se midis tyre kishte krisur një bisedë e hapur. E pa se hyrja e saj në dhomë sikur i përmbajti disa dhe, meqë ajo nuk kishte qejf që t'ju prishte bisedën, shpërndau shpejt kafetë, vendosi tabakanë përmbi bufe dhe doli e kënaqur që karrocierët kishin bërë një hap të tillë.

Nënë Meremja do të donte të dëgjonte. Por edhe pse s'mundi, përsëri nuk trishtohej. Eh, sa biseda ishin bërë në atë shtëpi, dhe ajo as që kishte marrë vesh fare se përse bëhej fjalë! Vetëm këtë radhë ajo mund ta merrte me mend se ç'bisedonin ata në dhomën sipër.

Në sytë e nënë Meremes reflektonte gëzimi i ditëve të ardhme. Kujtonte fjalët e Zanës, kur ishte ndodhur në çastet më të vështira, dhe bindej aq shumë për vërtetësinë e tyre.

— Pëllumbesha e nënës! Sa mirë e paska qëruar rrugën e jetës! — psherëtiu thellë dhe hapi dritaren, sepse i dukej sikur ajo dhomë nuk e nxinte dufin e saj.

9.

Atë mëngjez xha Fotua u ngrit më heret se ditët e tjera. U ul pranë minderit tek soba dhe për herë të parë nuk e priti të shoqen të ngrihej që të ziente kafënë. E pati më të lehtë ta ndizte furnellën me vajguri dhe, kur flakët dolën sipër, vuri xhezvenë me ujë. Ajo valoi shumë shpejt. Xha Fotua i kishte ngulur vështrimin valëzave të vogla që shpeshherë dilnin nga rrethi i sipërm i xhezvesë dhe binin mbi buzën e nxehtë të furnellës. Ato çaste ai ziente përbrenda si uji i xhezvesë. As vetë nuk e dinte se ç'do të bënte atë ditë. E ku i dihej atyre rrugëve, për të cilat i kishin folur aq gjatë shokët. Eh, ku kishin arritur punët! Arrinte i vietri i zanatit të mësonte rrugën nga të tierët. Megjiithatë, kjo edhe mund të shkojë deri diku, por më e

keqja është kur futesh në këtë rrugë dhe ecën drejt, pas gjurmëve të të tjerëve.

E shihte edhe xha Fotua se kishte në këtë mes diçka që s'shkonte, ndaj vriste mendjen. Po fundi, pse të mbështetej tek të tjerët, kur kishte mendjen e tij? Pas tyre le të shkonte, por, ama, atë që s'ja hante mendja se mund të bëhej, ta linte.

E rregulloi kafënë me pak sheqer, ashtu siç e kishte pirë gjithmonë dhe me të shpejtë nisi ta rrëkëllente nëpër gurmaz. Një nga kuajt që hingëllinte në kopsht e kujtoi se kishte vajtur vonë. Nxori pajimet që ishin zbutur nga lagështira e qilarit dhe, si i mbërtheu kuajt në karrocë, doli në rrugë. Lëvizjet e mëngjezit në qytet ishin aq të shpeshta, sa mund t'i krahasoje me rrahjet e një nervi të shqetësuar. Xha Fotua ecte ngadalë në anën e rrugës dhe sytë nuk i hidhte as majtas e as djathtas. Megjithatë, çdo gjë që ndodhte rreth tij nuk i shpëtonte pa e vënë re. Ai nuk ishte me të vërtetë aq i qetë, sa ç'mundohej të hiqej në sytë e kalimtarëve. Gjithshka i bënte përshtypje dhe i dukej sikur ky mëngjez ishte i pari që i binte në sy për një bukuri të tillë dhe për një gjallëri kaq të madhe, megjithëse kishte vite që banonte në këtë qytet.

Tek rruga që të çonte në fushën e druve, xha Fotua tendosi fort frerin dhe u dha kuajve me kamzhik që të ecnin më shpejt. Fusha e druve kishte mbetur e shkretë. Tek-tuk në horizont dukeshin shtyllat e tensionit të lartë, kurse aty-këtu dalloheshin ende pellgjet e shumta që mbusheshin me ujë gjatë shirave të dimrit.

Sa herë e kishte bërë këtë rrugë xha Fotua!

Karroca ecte përpara duke u tronditur nga gu-

rët e rrugës. Fusha e druve mbeti pas. Në hapësirën e mjegullt të qiellit ngrihej lart tymi i zi që dilte nga oxhaku i fabrikës së tullave. Xha Fotua e ndiqte me sy atë tym dhe mendonte në do t'i dilte ndonjë myshteri tek dera e fabrikës së tullave. E kishte marrë malli për ta parë edhe një herë karrocën të mbushur gjer mbi sponte.

— Eee! — thirri me zë të fortë xha Fotua dhe e ktheu shpejt karrocën tek dera e fabrikës së tullave.

Aty ku s'lejohej të ecje pa paraqitur faturën, xha Fotua e ndali karrocën dhe pyeti veten se përse ishte munduar deri këtu. I vinte inat me vete sa s'bëhej. Atij nuk i kishte ndodhur kurrë që të rendte kaq shumë pas një shprese të kotë dhe së fundi të kthehej përsëri bosh. Si ishte e mundur një përmbysje e tillë në një kohë kaq të shkurtër! Në këtë rrugë nuk mund të ktheheshe kurrë bosh para disa muajve. Atëhere kishte aq shumë myshterinj, sa s'dije kujt t'ja prishje e kujt t'ja ndreqje. Xha Fotua zbriti nga karroca dhe nisi të merrej me pajimet e kuajve. Këtë e bëri sa për t'u gjendur në punë, se i vinte rëndë të kthehej ashtu siç kishte ardhur. Edhe dikur kështu bënte kur priste ndonjë myshteri.

Tek bunkeri ku shkarkonte tullat rripi i transportierit, ishin grumbulluar maqinat në një anë e karrocën në anën tjetër. Ato karroca që nuk i ishin afruar radhës së bunkerit, prisnin mënjanë, sa të **bo-shatisej vendi**. Por ajo pritje ishte ndryshe nga pritja e xha Fotos, i cili ishte gati të priste gjithë ditën **vetëm për të mos u kthyer bosh**. Zhurmat e maqinerve të ndryshme **përziheshin me njëra-tjetrën** dhe të vrisnin veshin, kurse tymi i **oxhakut të lartë** ecte

vetëm drejt, derisa shpërndahej në largësi e bëhej i padukshëm.

Nga bunkeri u shkëput një karrocë e mbushur plot me tulla dhe vendin e saj e zuri një tjetër. Xha Fotua vuri re Mersinin që tërhoqte kuajt për kapistre. Ai as vetë nuk po e kuptonte se ç'ishte kjo që po i zinin sytë. Mos vallë për karrocierët e komunales nuk kishte mbetur punë tjetër veç transportit të tullave?

Mersini e afroi karrocën më afër trotuarit dhe, si i la faturën portierit, hipi përsëri në të. Edhe ai kishte pasur kuaj të fortë, si të Xha Fotos, prandaj nuk donte t'ja dinte nga balta, sa herë që ndodhej ngarkuar në sheshin e druve. Xha Fotua e vërente me bisht të syrit. Karroca e Mersinit i ishte afruar shumë.

— Tungjatjeta, xha Foto!

Xha Fotua i la kuajt dhe u kthye nga Mersini. U takuan me njëri-tjetrin dhe këmbyen nga një duhan më këmbë. Buzëqeshja e Mersinit e trazonte përbrenda, por ç'të bënte! Ai kështu e kishte ndjerë veten sa herë që ndeshte me shokët e dikurshëm.

— Paske dalë sot?

— Hëm... dola... Po përse dola?

— S'ka rëndësi përse dole. Mjaft që dole.

Xha Fotua e shikoi në sy, se s'po e merrte vesh. Si t'i kuptonte fjalët e Mersinit?

Por Mersini nuk e la ta vriste shumë mendjen.

— Tani besoj se do të vish me ne.

— Të shohim...

— Eh, ç'na plase, o xha Foto! U bënë kaq muaj që je mbyllur në shtëpi dhe ende nuk të është mbushur mendja! Ç'do të shohësh më, xhanëm?

«Hëm... domosdo që do t'i duroj të gjitha»,

mendoi me vete xha Fotua, duke mos jua shqitur vështrimin kuajve të Mersinit, që, megjithëse vinin pak më të vegjël nga trupi se kuajt e tij, prapëseprapë ishin më të mbushur.

— Deri tani, o xha Foto, vetëm ti mbete kështu, i shkëputur nga të tjerët.

— Epo ç'të bësh, o Mersin! Nuk bëhet gjithnjë ashtu si thonë të tjerët.

Midis tyre ra një heshtje e shkurtër. Që të dy, herë ndesheshin sy më sy e herë shihnin kuajt e njëri-tjetrit. U dëgjua boria e një maqine, që i kishte zënë rrugën. Mersini e tërhoqi më përpara karrocën e vet, sa për të hapur rrugën, dhe përsëri ju afrua xha Fotos.

— Ti duhet të jesh përsëri mes nesh, xha Foto. A e beson se çdo ditë të kujtojmë dhe na duket sikur fajtorë që ti u tërhoqe jemi ne?

— Ha. . . ha. . . ha. . . — qeshi me të madhe xha Fotua.

— Po, po, kështu na duket, xha Foto. Ti nuk e merr me mend se do të gëzohen shokët sikur ti të vish me ne. Më thuaj, si do të bësh?

— Shohim e bëjmë.

Mersinit i erdhi inat që po merrte prej tij vetëm këtë përgjegje të shkurtër.

— Mirë, o xha Foto, ti shih e bëj, kurse unë po shkoj tani, se më bëhet vonë. Ti do të vish në qytet, apo jo?

— Do të vij. . . Këtu s'kam ç'të bëj më.

Dhe xha Fotua e ktheu karrocën. Tullat që kishte karroca e Mersinit i ndanë në mes dhe kështu u nisën njëri pas tjetrit drejt qytetit. Në rrugë kalonin maqina, kurse në njërën anë të rrugës, ku

ndodheshin parcelat e fermës, ishin shpërndarë vjelëset e domateve.

Por xha Fotua shikonte vetëm rrugën. Ishte e para herë që ai merrte ngarkesë pa pritur shpërbim për të.

Ata shkarkuan tullat pranë një pallati, të cilin i ishin nisur vetëm themelet, dhe të dy së bashku, ashtu njëri pas tjetrit, siç ishin kthyer prej fabrikës së tullave, u nisën për nga stalla e komunales. Dy shokët atë ditë kishin punuar bashkë.

Mbi sheshin e madh të karrocave mbrëmja po shpërndante errësirën. Atë ditë ishte shtuar edhe një karrocë tjetër në vargun e përhershëm. Veçse prej stallës së kuajve xha Fotos nuk i ikej. I dukej sikur kuajt do ta ndiqnin pas nëpër qytet, se nuk ishin njohur ende me vendin e me stallierët. Ai mori me dorën e vet një thes tagji dhe vetëm kur jua mbushi kuajve grazhdet plot, u largua pa merak.

Mersini ecte përkrah tij dhe kalonte nëpër mend gëzimin e shokëve, kur do të takoheshin të nesërmen në mëngjes me xha Foton. Shelgjet e mëdha, nën të cilët po kalonin, tundnin degët. Tek porta e bar-lulishtes kishte njerëz, kurse orkestra dukej sikur mbante gjithmonë të njëjtin avaz. Mersini me xha Foton kaluan të qetë pranë murit të bar-lulishtes.

— Eja ta kthejmë një kriko, xha Foto!

— Lëre për ndonjë herë tjetër, Mersin! — i tha xha Fotua, i cili dukej i menduar gjatë gjithë rrugës.

— Kjo nuk ja pret radhën herëve të tjera, po hajde!

Hynë brenda dhe u ulën tek e para tavolinë që gjetën bosh.

«Mirë e kanë shokët; në komunale nuk mund të jetë edhe aq keq», thoshte me vete xha Fotua.

Xha Fotua kishte dalë shumë shpejt nga shtëpia. Mjegulla e dendur kishte mbuluar gjithshka, ndaj automjetet që kalonin në rrugë, mund t'i kuptoje vetëm nga zhurma e motorit. Xha Fotua ecte qoshes së murit dhe çibukun nuk e hiqte nga goja. Kurse në dorë mbante pakon me bukë që ja kishte pregatitur e bija qysh në mbrëmje. Ai nuk donte ta merrte një herë, se bukë me vete nuk kishte marrë as atëhere kur i ndodhte të largohej nga shtëpia për një kohë të gjatë, por Zana nuk e la të qetë, derisa ai u detyrua ta merrte për të mos ja prishur qejfin.

Në sheshin e karrocave ishte qetësi, kurse nga stallat e kuajve vinin hingëllima të shpeshta. Xha Fotua kaloi përmes karrocave dhe vajti e u ul tek e fundit. Karrocierët e tjerë ende nuk kishin ardhur. Xha Fotua nuk e dinte se sa do t'i duhej të priste aty mbi karrocë, ndaj u ngrit dhe u drejtua nga stallat për të parë kuajt. Derisa të kthehej ai, mund të grumbulloheshin dhe shokët.

Kur hyri tek dera e stallës, xha Fotua vuri re se njëri prej kuajve të tij ktheu kokën nga ai. Ju afrua dhe menjëherë vështroi grazhdin, që jua kishte lënë plot me tagji një natë më par. Për çudi, kuajt e kishin lëpirë kaq shumë, saqë dërra-

sat e grazhdit shkëlqenin. «Me siguri që një thes tagji paska qenë pak për dy kuaj, kurse ai qerrata stallier nuk qenka kujdesur më për ta».

Atë çast pas shpinës së tij kaloi stallieri me një cfurk hedhur supit.

— Si shumë merak paske për kuajt, o xhaxho, — i tha stallieri.

Xha Fotua u kthye nga ai dhe i dha dorën.

Stallieri ishte i ri, rreth njëzet e shtatë, njëzet e tetë vjeç. Ashtu i fortë e tërë muskuj, të dukej sikur një stallë kaq e vogël nuk i mjaftonte për të treguar shkathtësinë e tij.

— Po tani, në mëngjez, ju hidhni gjë për të ngrënë? — e pyeti xha Fotua.

— Ju hedhim panxhar. Doktorin ynë thotë se panxhari ju shton fuqinë.

— Mirë pra, ua hidh shpejt e shpejt atë që u takon, se kemi punë me ta sot.

Stallieri e shikoi drejt në sy dhe rregulloi para tij kapelen, që i ishte kthyer me strehë nga veshi. Me të donte t'i thoshte karrocierit të vjetër se edhe stalla kishte ca rregulla, por xha Fotua as që e kuptoi këtë, prandaj ja përsëriti.

— Më dëgjon ç'të them, apo jo?

— Ti mirë e ke, o xhaxho, se ke punë për të bërë, ndaj i kërkon shpejt, por edhe kjo e uruar stallë ka ca rregulla, që s'na lejojnë të bëjmë sipas qejfit. Kuajt dalin të gjithë bashkë.

«Në djall të venë dhe rregullat», — tha me vete xha Fotua.

Njëri nga kuajt kishte kthyer kokën nga ata dhe dukej sikur bisedën e tyre e kishte ndjekur qysh prej fillimit.

— Për të mirën e punës janë edhe këto rregulla, o xhaxho, — e sqaroi stallieri, i cili e vuri re çehrenë që mori fytyra e Xha Fotos kur ai i përmendi fjalën «rregulla». — Do të bëhej gjurulldi e madhe sikur çdo karrocier t'i mernte kuajt kur t'i donte qejfi, kurse kështu e mbledh mendjen një herë e mirë.

— Mirë e ke dhe ti, — tha si pa qejf xha Fotua.

— Ç't'i bësh. Për të mirën e punës.

Dhe stallieri, me sferk në sup, nxitoi hapin për nga fundi i stallës, ku ishin grumbulluar disa togje të vogla plehu.

Xha Fotua mbeti vetëm.

Njëri nga kuajt nuk ja ndante vështrimin. Ai e kuptoi se s'kishte ç'të bënte më aty, se me kuajt nuk bisedonte dot. Edhe rregullat e stallës nuk i dinte, ndaj i dukej e kotë që ta zgjaste me stallierin. Këto rregulla i dukeshin si gogol e nuk i mernte dot vesh.

Kryqëzoi duart prapa dhe ngadalë-ngadalë doli nga dera anësore e stallës. Mjegulla e bardhë ishte shpërndarë dhe tek-tuk, në sfond, dukeshin degë të gjelbëra.

«Tani do të kenë ardhur shokët», — mendoi dhe u drejtua nga sheshi i karrocave.

Ngë larg dëgjoheshin zëra. Një e qeshur e fortë çau ajrin. Xha Fotua e njohu menjëherë të qeshurën e Lavos, që ishte i papërmbajtur në shaka. Po këtë radhë ç'kishte që qeshte? Mos vallë talleshin me xha Foton që e kishte kuptuar me vonesë atë që duhej ta kuptonte prej kohësh. Hë... dinte vetë xha Fotua si t'ja kthente atij, po dale sa t'ja merrte anën punës e t'i ngulte këmbët mirë.

Kur ai ju afrua karrocave, përpara i dolën shokët. Ishin po ata që kishte njohur prej vitesh: Sulua, Nexhua, Lavua, Mersini. Pa edhe Kujtimin aty. «Nuk e harron lehtë shoqërinë e vjetër qerratai», — mendoi xha Fotua. U fut mes tyre dhe i takoi me radhë. Në fund u takua me Kujtimin. Tani me këtë djalosh ishte mpleksur e bija, Zana! Çudi, edhe plakut, megjithëse nuk tregohej, kishte filluar t'i pëlqente Kujtimi. «Nuk është djalë i keq. Edhe në të parë s'ka të sharë. Ka ditur të zgjedhë ajo çapkënja ime», — mendonte me vete.

— Hë, si i ke punët? — i tha xha Fotua, duke ja shtrënguar dorën fort.

— Pse të qahemi?

— Po karrocën përse e le?

— Ajo më la më përpara, — ja priti Kujtimi, — u vjetërua shumë dhe unë, si për inat, e këmbeva me një maqinë.

Qeshën të dy me të madhe. Kujtimi, pasi përshëndeti xha Foton dhe karrocierët e tjerë, u largua drejt garazhit, ku mbante «Gazin» e tij të dashur.

Të tjerët u ulën të gjithë përpara karrocave. Xha Fotua qëndronte mes Lavos dhe Nexhos. Ai nuk mund ta kuptonte përse midis shokëve ra menjëherë heshtja; kjo ishte një heshtje që nuk ja kishte qejfi. Xha Fotos gjithmonë ja kishite ënda që të ndodhej kështu mes shokëve, por këtë radhë vështrimet e ndezura të tyre i dukeshin sikur e pyesnin pareshtur: «Hë, si thua, o xha Foto, më mirë këtu mes shokësh, apo i vetëm rrugëve të qytetit». Nxori çibukun nga xhepi i

xhakëtës, e mbushi mirë e mirë me duhan dhe e vuri në gojë.

— Më duket se po vete vonë. Le të shkojë njëri për të marrë kuajt, — foli Lavua.

— Sot e ke radhën ti, — e kujtoi Mersini.

Lavua u ngrit ngadalë si të ishte penduar që kishte folur, dhe u nis për të marrë kuajt.

Duke pritur Lavon që të kthehej me kuajt, u ngrit Mersini dhe nisi të fliste.

— Shokë, le të themi nja dy fjalë para se të shpërndahemi nëpër punët tona. Sot, siç e shihni, ka ardhur në mes nesh edhe xha Fotua. Ata të gjithë e njohim. Punëtor i drejtë dhe i ndershëm ka qenë ngahera. Dikur ne kemi punuar së bashku e kemi bërë çdo punë që na ka dalë përpara, dhe, në qoftë se punës sonë i mungonte organizimi, për këtë nuk ishte faji ynë. Ju të gjithë e dini se si punuam ne atëhere. U bëmë ujqër për njëri-tjetrin, ujqër për njerëzit që s'na e shuanin dot oreksin me të hollat e tyre. E ç'nuk bëmë atëhere, ju të gjithë i mbani mend. Kurse tani është ndryshe puna. Karrocat prapë tonat janë, ashtu siç është tona gjithshka që shohim rreth e qark, apo jo, xha Foto?

Xha Fotua tundi kokën në shenjë aprovimi. «Hë qerratai, sa bukur paska filluar të flasë! — mendoj xha Fotua. — Lëri të tjerat, por e paskan vënë edhe si punë përgjegjësi».

Në shesh hynë gjithë zhurmë kuajt. Lavua u ul aty pranë shokëve dhe nisi të dëgjonte ndarjen e detyrave të ditës.

Mersini i ndau të gjitha detyrat, kurse për xha Foton ende nuk po i vinte ndër mend ndonjë punë, që edhe ai të mos mërzhitej.

— Po ti, xha Foto, ku ke qejf të punosh? —
e pyeti.

— Ku të ketë nevojë. Unë bëj çdo punë.

— Mirë pra, edhe ti do të punosh me Lavon për të prurë gëlqere tek pallati i ri.

Xha Fotua pranoi dhe në tufën e kuajve po kërkonte me sy dy kuajt e tij. Ajo punë që kishin caktuar sikur nuk ja mbushte syrin, megjithatë nuk foli.

Pastaj muarën kuajt, i mbërthyen nëpër karruca dhe dolën rrugëve të qytetit.

10.

Pasi doli nga dera e uzinës, Zana fërkoj ballin me dorë. Dora ju lag nga djersa. Sa shumë kishte dërsitur! Flladi i lehtë i mbrëmjes ja thane djersët në trup, megjithatë ajo ecte pa e ngadalësuar hapin, derisa arriti në stacionin e autobusit. U çlodh për një çast dhe, në heshtje nisi të kërkonte dikë me sy. Në stacion kishte shumë punëtorë që sapo kishin dorëzuar turnin. Ata ishin shpërndarë grupe-grupe dhe bisedonin të qetë. Prandaj Zana e kishte vështirë të gjente Kujtimin në mes të asaj turme të shpërndarë. E megjithatë, vështrimi i saj bridhte i shqetësuar sa në një qoshe të sheshit tek tjetra.

Në qoshe të dyqanit të frutave Zana vuri re një grumbull shokësh tek gajaseshin me shakatë që sajonte aty për aty njëri prej tyre. Zana buzë-

qeshi e lehtësuar. Mes tyre kishte vënë re fytyrën zeshkane të Kujtimit. Priti ashtu e pavendosur dhe, kur vështrimi i saj u kryqëzua me atë të Kujtimit, e ftoi me dorë.

Të njëjtën shenjë i përsëriti edhe Kujtimi.

Zana u skuq në fytyrë. Asaj i vinte turp të hynte në atë grumbull djemsh, me të cilët, veç Kujtimit, nuk e lidhte asgjë. Prandaj nuk lëvizi nga ana e trotuarit, derisa Kujtimi u shkëput prej shoqëve dhe u nis drejt saj.

— Si shumë qenke skuqur! — i tha Zanës.

— Vapë e madhe. Po ti ke shumë kohë që po pret këtu?

— Nja gjysmë ore.

Në sheshin e ngushtë të kantjerit autobuzi mori kthesën. Njerëzit u mblodhën menjëherë aty ku do të ndalonte autobuzi. Ata ishin shumë. Ishin aq shumë, sa që ai autobuz nuk mund të merrte për në qytet as çerekun e tyre.

Dyert e pasme të autobuzit kërcitën fort dhe hapën përpara njerëzve të shumtë një korridor të ngushtë, në të cilin mund të ecje me vështirësi. Sheshi gumëzhinte nga zërat e fortë të punëtorëve, kurse zëri i dobët i fatorinos, që lajmëronte se pas disa minutash vinte autobuzi tjetër me rimorkio, mezi dëgjohej mes atij kori të madh.

Disa minuta pas ndalesës, pesha e autobuzit u shtua aq shumë, sa që balestrat e pasme donin edhe një pëllëmbë e gjysmë që të preknin në tokë.

Autobuzi iku dhe njerëzit që mbetën në stacion, u shpërndanë përsëri.

Në anë të trotuarit kishin mbetur në të njëjtin vend Zana me Kujtimin. Shihnin autobuzin që u

largua pa e mbyllur derën plotësisht, dhe s'dinin si t'ja bënin.

— Ecim në këmbë, Kujtim?

— Ti je e lodhur, Zanë.

— Nga e di ti që jam e lodhur? Eja të ikim tani, se kushedi sa vonohet autobuzi tjetër.

Kujtimi s'ja prishi. Pasi ecën pak, ai nisi bisedën:

— Më thuaj, Zanë si ndodhi?

Zana ngriti supet dhe nuk dinte ç'ti thoshte. E ç'pyetje ishte kjo?

Por Kujtimi prapë ja përsëriti.

— Unë nuk e di në e prisje ti që të ndodhte kështu, apo jo, — ja ktheu Zana, — por ne të gjithë vetëm këtë prisnim dhe, ti e di... babai më në fund na dëgjoi.

Ajo i nxirrte fjalët me vështirësi, si të donte të zgjidhte më të bukurat! Kuptohet se suksesi e kishte mbushur plot entuziazëm. Ajo rrallë herë e kishte ndjerë veten aq të lumtur sa në ato çaste, ndaj se si i tingëllonte shprehja e Kujtimit që vazhdimisht e përsëriste:

«Kështu do të bëhej patjetër!»

Para tyre nxitonin maqinat, nxitonin njerëzit. Secili me hallet e veta, secili në punën e vet.

— Po ti, Kujtim, si shkon me babanë tim? — u dëgjua përsëri zëri i Zanës

— Unë... Mirë.

— Të këshilloj të sillesh me takt me të. Dhe mos harro se atij i duket ende sikur është privat.

Për Kujtimin kjo kishte qenë ngahera diçka serioze. A mos vallë ai duhej të bëhej aktor për të imituar rolin që mund t'i përshtatej xha Fotos? Kjo i dukej gjë e vështirë. Megjithatë, Zanës nuk i

duhej prishur qejfi, aq më tepër kur ajo thoshte diçka të drejtë, që duhej pasur para sysh.

Para tabelës ku ishin vendosur afishet e kine-masë, kishte shumë njerëz, kurse pak më tej, tek pallat i ri që ishte duke u ngritur, kishte gjallëri. Një karrocë shkarkonte llaç në një kovë të madhe, kurse një makara e vendosur në majë të skelës, e çonte atë lart. Zana që e pa prej së largu karrocën, ndjeu një ngacmim përbrenda.

Kuajt e asaj karroce ishin të dy të kuq, me nga një shenjë të bardhë në formë zemre në ballë. Zana i njohu menjëherë kuajt e të atit: Pastaj nga skelat prej dërrase doli xha Fotua me çibukun e ndezur në gojë.

Zana u ndal.

— Ç'pate? — e pyeti Kujtimi.

— E sheh karrocën?

Ai kërkoi me sy në drejtim të pallatit dhe, kur pa xha Foton, i qeshi fytyra.

— Sa mirë, Zanë!

— Pse!? — u habit ajo.

— Po ja. Ne, edhe po ta kishim porositur, nuk do të na dilte kështu përpara.

Nxituan hapat.

— Se si më duket, Kujtim. Ai tani ka hallet e tij, kurse ne mund t'i krijojmë një furtunë të re. Më mirë do të ishte të kalonin dhe ca kohë.

— Ne që jemi tani, do të jemi edhe pas ca kohësh.

Tanimë xha Fotua nuk kishte pse të habitej kur t'i shikonte të dy bashkë, as sytë nuk do t'i zgurdullonte nga inati, veçse do të futej i qetë mes tyre, do të këmbente ndonjë fjalë me ta dhe do t'i mbulonte të dy me shtëllungat e bardha të ty-

mit që do të ngriheshin nga çibuku. Zanës i erdhí keq që ky takim ndodhi kështu papritur. Do të kishte dashur që të atit t'i kishte treguar edhe diçka më tepër rreth dashurisë së saj. Po, po, ai ishte baba dhe duhej të dinte patjetër edhe ndonjë hollësi të nevojshme. Pastaj një shkëndijë justifikimi i shkëlqeu para syve. «E ku e linin babanë hallet e tij, —mendoj me vete. — Eh, sa fort paskej qenë lidhur me atë karrocë e me ata kuaj, që Zanës i dukeshin se e kishin larguar të atin prej çdo gjëje!»

Xha Fotua hipi mbi karrocë, tundi një herë kamzhikun në ajër dhe u bë gati të nisej, kur papritur dëgjoi një të thirrur.

Ktheu kokën prapa.

Në vështrimin e tij Zana vuri re shqetësimin e rastit. Qeshi lehtë që të mos dilte e ndrojtur përpara të atit, në sytë e të cilit shkëlqeu një buzëqeshje e çiltër.

Ndoshta çuditej me të gjitha këto që ndodhën kaq papritur përpara syve të tij. Dikur as që i vinte mendja se ky djalosh i hollë e me fytyrë të hequr do t'i bëhej dhëndërr. Eh, ç'gjëra të reja solli koha dhe i vinte çudi se u mësua me to njëlloj si me hallet e përditshme.

Xha Fotua zbriti nga karroca, e la kamzhikun mbi stol dhe ju doli përpara.

— Tungjatjeta, xha Foto! — e përshëndeti Kujtimi.

Xha Fotua nuk mundi t'ja kthente përshëndetjen, veç i shtrëngoi dorën dhe e përqafoi me dashuri.

— Ju qofshi të lumtur, bij, — ju tha para se të ndahesh prej tyre, — veç ruhuni nga njerëzit.

— Ne në mes këtyre njerëzve do të jetojmë, xha Foto,— ja preu fjalën Kujtimi.

— More, mirë e ke ti, por unë e pata hallin për ata njerëz që e mbajnë gojën hapur gjithë ditën. Flasin shumë të mallëkuarit, sikur s'kanë punë tjetër.

Kujtimi qeshi dhe i shtrëngoi dorën.

Ajo kishte mbetur e vetme aty në anë të rrugës. Para saj lëviznin njerëzit, karrocet, maqinat, aq sa, as vetë nuk dinte ku ta përqëndronte më parë vëmendjen. Një karrocë kaloi para syve të saj. Nga spondet e tij dukej se sa po kishte dalë nga «rimonti». Zana e ndoqi me sy. Ndryshe po i dukeshin tashmë karrocet. Po ju ikte koha. Kjo jetë kaq madhështore duhej të kishte të tjera mjete, më të forta, për të lëvizur rrotat e saj. Megjithatë, ndoshta për disa kohë do dëgjohej ende zhurma e boshteve të karrocave duke kaluar asfalteve të qytetit.

Para se të arrinte tek kthesa u dëgjua edhe një herë tollumbi i karrocës. Ngjante tamam me kollën e ngjirur të një të sëmuri azmatik që tron-dit gjithë pavionin.

Zana ende qëndronte në anë të kryqëzimit. As vetë nuk e kuptonte se çfarë mund të priste në atë qoshe të rrugës, ku maqinat ngrinin pas shtëllunga të dendura pluhuri, duke nxituar në drejtime të ndryshme të qytetit. Pranë saj prisnin njëkohësisht edhe një grup fshatarësh. Kjo pritje ndryshonte shumë nga pritja e Zanës. Ajo priste dikë që do të vinte patjetër. Atë me të cilin porsa ishte ndarë dhe që ende i dukej sikur vazhdonte të ishte me të. Ja, tamam kështu i dukej. Kurse në fytyrat e

fshatarëve që prisnin pranë saj dukej shqetësimi se mos maqinës së kooperativës do t'i kishte ndodhur ndonjë difekt në mes të rrugës. Kontraste të shpeshta këto, që vihen re nëpër kryqëzime. Rrezet e dritave që shpërndareshin nëpër shtëllungat e pluhurit ju jepnin atyre një pamje fosforeshente. Me mijëra qenje të vogla ndesheshin me njëra-tjetrën dhe zhdukeshin pa u vënë re në pafundësinë e asaj mbrëmjeje.

Kaloi pas shpinës tufën e shpupurishur të flokëve që era ja kishte shpërndarë përmbi fytyrë. Në rrugën ku ajo kishte nisur të çapitej ngadalë, vezullonin dritat. Tej, në fasadën e një pallati përballë, shuheshin periodikisht neonet e ngjyrosura të një parulle.

Mbrëmje të freskëta vere.

Mbrëmje që s'mposhtin dot dyndjen e emccioneve. Dhe ajo i donte shumë emocionet. As që mund ta kuptonte jetën pa to.

«Si ndodhi kështu, — nisi të flasë me vete Zana. — Gjithshka na rrëshqiti lehtë para syve, ndaj na duket sikur gjithshka e ndeshëm rastësisht gjatë një udhëtimi. Sikur u ndalëm kudo nga pak, ashtu siç ndalemi shpeshherë nëpër stacionet e urbanit, veçse këtu nuk ndjemë pas shpinës sonë përplasjen e derës pneumatike të autobuzit. As borinë si sinjal të vetëm para nisjes. Ndjemë diçka tjetër më të gëzueshme, më madhështore. Diçka që ende na ndjek pas: buzëqeshjen e njerëzve.

Ka kohë që tollumbat e karrocave ushtojnë edhe më fort se dikur rrugëve të qytetit. Kurrë nuk kanë ushtuar kështu. Jo rrallë policit të kryqëzimit i dalin telashe gjatë punës së tij. Sa herë që e dëgjon atë djall bilibili, xha Fotua pëshpërit me

vete: «Na lodhi edhe ky i paudhë me këtë bilbil. Fërc... përc!» Në jetën e tij kurrë nuk ka pasur kaq shumë rregulla trafiku. I thyen shpesh. Kjo s'do mend. Por ndoshta nuk do të ndodhë kështu gjithmonë, se që të jesh karrocier, nuk do të thotë të jesh mospërfillës ndaj rregullave të autoinspektoriatit.

Tek kthesa e rrugës u duk maqina e Kujtimit. Ajc ndjeu t'i rrahë zemra me gëzmi. Mu përpara këmbëve të saj u dëgjua zhurma e çjerrë e frenave. Zana hapi derën e kabinës dhe sa çel e mbyll sytë u gjend brenda.

Kujtimi i buzëqeshi dhe i hodhi dorën në qafë.

— Për ku e ke drejtimin, shoqja udhëtare? — i tha Kujtimi me një ton pak serioz.

— Drejt e në shtëpi. Gimi do të luajë mendësh prej gëzimit kur të shohë maqinën. I pëlqejnë marshet... Edhe shkollën për këtë do ta vazhdojë. Shpejt, Kujtim, se na presin...

Djali i hodhi një vështrim të ëmbël e të ngrohtë. Motori u ndez dhe maqina mori udhën. Nëpërmjet xhamave shikonin rrugën e gjatë e të drejtë që u rrëshqiste përpara syve. Ndjenin në zemër se po shkonin drejt lumturisë.

Zana nganjëherë e ngulte vështrimin te neonet e shkëlqyeshme që nga çasti në çast i ndryshonin ngjyrat nën parullat e fasadave të ndërtesave të reja.

Me një shkëlqim të tillë shumëgjyresh shpallusej e ardhmja rrugëve të atij qyteti.

